

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Matevž Peršin

**Internet – potencialno orodje za
demokratizacijo na globalni ravni**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Matevž Peršin

Mentor: doc. dr. Milan Balažic

**Internet – potencialno orodje za
demokratizacijo na globalni ravni**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Internet – potencialno orodje za demokratizacijo na globalni ravni

Besedilo govori o odnosu med internetom in demokracijo. Raziskovanje odnosa so vodile tri hipoteze: internet lahko pripomore k demokratizaciji; trenutni modeli oziroma tipi demokracij omejujejo demokratični potencial interneta; za izrabo demokratičnega potenciala interneta so potrebni novi politični koncepti. Predstavil sem prerez teorij digitalne demokracije, ki predvidevajo različne uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnologij z namenom demokratiziranja političnih sistemov. Ker se te teorije osredotočajo predvsem na nacionalne politične sisteme, sem raziskal tudi povezave med internetom in neoliberalno globalizacijo. Opisal sem značilnosti in nedavne spremembe interneta, ki je pod vplivom kapitalističnega sistema, za katerega se zdi, da vse bolj škoduje demokraciji. Menim, da države, v katerih lahko prepoznamo različne modele demokracij, prevzemajo načine uporabe interneta, ki jih definira neoliberalna globalizacija. To pomeni, da državljani v novih tehnologijah ne morejo več najti ustreznega orodja za demokratizacijo. Za drugačno razumevanje potenciala interneta sem predstavil nove politične koncepte, med katerimi ima prvenstveno vlogo multītuda. Podobne značilnosti interneta in multītude nam pomagajo razumeti internet kot orodje in demokracijo na drugačen način.

Ključne besede: internet, demokratizacija, digitalna demokracija, neoliberalna globalizacija, multītuda.

Internet – potential tool for democratization on global level

This text talks about relationship between Internet and democracy. Three hypotheses have guided research of this relationship: Internet can contribute to democratization; current models or types of democracies are limiting democratic potential of Internet; new political concepts are needed for utilization of democratic potential of Internet. I have presented a cross-section of theories of digital democracy that foresee different uses of information-communication technologies, with intention of democratizing of political systems. Because these theories are focusing above all on national political systems, I have also researched connections between Internet and neoliberal globalization. I have described features and recent changes of Internet, which is under the influence of capitalistic system, for which it seems that it increasingly harms democracy. I believe that states, in which we can identify different models of democracy, are taking over ways of Internet uses that are defined by neoliberal globalization. This means that citizens cannot find suitable tools for democratization within new technologies any more. For different understanding of potential of Internet, I have presented new political concepts, amongst which multītude has the major role. Similar features of Internet and multītude help us understand Internet as a tool and democracy in a different manner.

Keywords: Internet, democratization, digital democracy, neoliberal globalization, multītude.

Kazalo

1	Uvod	5
1.1	Relevantnost teme	6
1.2	Delovne hipoteze in struktura naloge	8
1.3	Metodologija	9
2	Internet in digitalna demokracija	11
2.1	Digitalna demokracija van Dijka	14
2.2	Fizični prostor in demokracija	17
2.3	S tehnologijo do neposredne demokracije	20
2.3.1	Kritika treh predpostavk	21
2.4	Narava tehnologije	23
2.5	Uporabnost teorij digitalne demokracije	24
3	Internet v globalnem sistemu	27
3.1	Podobnost realnega in virtualnega sveta	29
3.2	Sprememba interneta	32
3.3	Generativnost interneta	36
3.4	Omejenost (razumevanja) interneta	38
4	Internet in multituda	41
4.1	Mreža mrež	42
4.2	Nematerialno delo	44
4.3	Marcos in Murdoch ali Nina in Tina	46
4.4	Varnost in kontrola na internetu	49
4.5	Gibanje in nepokorščina	52
5	Preverjanje delovnih hipotez	54
6	Sklep	56
7	Literatura	58

1 Uvod

Na začetku je bila singularnost. Potem je počilo in iz prahu je nastalo sonce. Za tem je prišel asteroid in omogočil demokracijo. Kmalu po tem je človek ustvaril internet.

Lahko bi se opisal kot stalnega uporabnika interneta, saj skorajda ne mine dan, da se ne bi "priklopil" na internet. Ta potreba po prisotnosti "na" internetu večinoma izhaja iz narave mojega dela, ki je, kot bo opisano v nadaljevanju, nematerialno delo, ki v sodobnem svetu postaja vse bolj prevladujoča zvrst dela. Navdih za pisanje te diplomske naloge sem tako deloma dobil iz vprašanj, ki se tičejo narave mojega dela. Zakaj uporabljam internet za izvajanje svojega dela? Zakaj in kako lahko s pomočjo interneta opravim tako različne vrste dela? Koliko ljudi na svetu tako kot jaz s pomočjo interneta služi denar in se preživlja? Mnogo podobnih vprašanj se nanaša na samo delo s pomočjo interneta, vendar pa predstavljajo majhen del celotnega zanimanja o internetu. Veliko več vprašanj se nam porodi pri bolj obsežnem razmišljanju o internetu, recimo o njegovi naravi in strukturi, o okolju, v katerem obstaja, o vplivih nanj, itd.

V začetku devetdesetih let sem bil kot najstnik navdušen nad tistim, čemur bi lahko rekli "elektronsko prikazovanje besedila in slik". S pomočjo glasnega, robustnega in za dandanašnji čas počasnega modema in osebnega računalnika sem lahko prebiral in pregledoval najrazličnejša besedila in slike v zvezi s temami, ki so me zanimale. Zame in za mnogo ljudi po svetu je internet postajal vse obširnejši vir informacij, počasi pa je postajal tudi veliko več. Vedno bolj je začel omogočati najrazličnejše oblike komunikacij med ljudmi in ni treba posebno poudariti, da so ga uporabljali tudi najrazličnejši ljudje. Ko postajaš starejši in modrejši, začneš v stvareh počasi odkrivati globlje pomene. Lahko si še vedno navdušen nad tehnologijami, a ob tem veš, da so se le-te spremenile in se še vedno spreminjajo. Spremenile so se zaradi ljudi, ki jih uporabljajo ali izrabljajo, ter obenem tudi same, na dober ali slab način, spremenile svet, v katerem živimo.

Pred leti sem bil presenečen nad trditvijo nekoga, da je za dogodka nad Hirošimo in Nagasakijem kriv Albert Einstein. Pozneje sem ugotovil, da je za to "bolj" kriv Robert

Oppenheimer in še pozneje, da je "večji" krivec za ta dva dogodka Harry Truman. S prstom bi lahko pokazali tudi na ameriški imperializem ali mogoče celo na človeško naravo. Razumevanje odnosov med tehnologijo in človekom ni preprosto, vseeno pa ni nemogoče. Nekje je treba začeti in mogoče se ta startna točka nahaja med internetom in političnim sistemom ali natančneje demokracijo.

Z leti sem izvedel, kaj pomeni oziroma kaj bi morala pomeniti demokracija (čeprav tega verjetno nikoli ne bom zagotovo vedel). Izvedel sem tudi, da lahko za rojstvo, ohranjanje in izboljševanje demokracije uporabljaj različna sredstva. Človek je našel že mnogo načinov, "živeti" demokracijo. Živi v njej, deluje zanjo, navkljub njej, ob njej ... Ta diplomatska naloga predstavlja internet kot poglavje zgodbe o demokraciji. Na kateri točki zgodbe je to poglavje, mi ni znano.

1.1 Relevantnost teme

V zadnjih dveh desetletjih smo priča hitremu razmahu komunikacijskih tehnologij po celem svetu. Starejše komunikacijske tehnologije so se seveda širile v najbolj oddaljene kotičke sveta že v prejšnjem tisočletju in imele prav tako kot nove velik vpliv na človeško življenje. Vendar je med temi tehnologijami mogoče najti razlike. Prva je v tem, da stare tehnologije niso imele tako dobrih pogojev za širjenje kot nove, kar lahko pripišemo intenzivnim procesom globalizacije in kapitalizmu, ki je z njo povezan. Druga in morda pomembnejša razlika med temi tehnologijami pa je v njih samih. Časopis, radio in televizija, če omenim samo tri komunikacijske tehnologije, ki jih uvrščam med stare, so v letih svojega obstoja močno spremenile človeško civilizacijo in to še vedno počnejo. Njihova zasnova pa omogoča le omejeno oziroma enosmerno komunikacijo, saj lahko velika večina ljudi prek teh tehnologij informacije samo prejema.

Na drugi strani so nove tehnologije omogočile, da posamezniki in skupine sami širijo informacije ter da si med seboj informacije tudi izmenjujejo. Katere pa so te nove tehnologije? Našteti jih je mogoče veliko, na naslednjih straneh pa se bom osredotočil na internet, in sicer zato, ker menim, da ima prvenstveno vlogo med vsemi komunikacijskimi tehnologijami (starimi in novimi). Kot ekosistem, ki pod seboj

združuje najrazličnejše oblike flore in favne, internet združuje tehnologije in s tem tudi ljudi.

Ljudi pa ne združujejo le tehnologije, temveč tudi mnogo drugih dejavnikov. Na splošno lahko rečemo, da so ljudje med seboj povezani s sistemom, v katerem živijo. Človek, ki je politična žival, je v svoji zgodovini ustvaril že kar nekaj političnih sistemov in ti sistemi so človeka nato preoblikovali. Trenutno je na svetu prisotnih več različnih političnih sistemov, med katerimi ima prevladujočo vlogo liberalnodemokratični. Lahko bi rekel tudi, da so države z liberalnodemokratičnimi sistemi močno vplivale na dogodke, ki so pripeljali do trenutnega stanja sveta, ter da bodo te države na usodo sveta vplivale tudi v prihodnje.

Če pa o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti razmišljamo v širših okvirih, ne moremo mimo dejstva, da so vsi ti parcialni politični sistemi nacionalnih držav med seboj povezani pod skupnim dežnikom neoliberalne demokracije, ki je en in edini globalni politični sistem. Kaj si lahko o demokraciji mislimo v okvirih tega sistema? Če v njej prepoznamo nekaj dobrega in ugotovimo, da tukaj in sedaj preprosto obstaja, se lahko odločimo, da jo bomo širili, izboljšali, branili itd. Odločimo se za demokratizacijo, ki bo, rečeno na splošno, izboljšala stanje posameznika. Demokratizacija pa je proces, za katerega potrebujemo orodja, in v tej diplomski nalogi bom poskušal raziskati, kako učinkovito orodje je internet.

1.2 Delovne hipoteze in struktura naloge

Da bi lažje raziskali vpliv interneta na demokracijo, so potrebne tri delovne hipoteze, ki bodo vodile to nalogo in ki predstavljajo tudi tri glavne vsebinske dele v strukturi te naloge. Zaradi večjega števila temeljnih konceptov oziroma pojmov bodo le-ti razloženi na začetku posameznih poglavij.

Delovne hipoteze:

- 1) Internet lahko pripomore k demokratizaciji.**
- 2) Trenutni modeli oziroma tipi demokracij omejujejo demokratični potencial interneta.**
- 3) Za izrabo demokratičnega potenciala interneta so potrebni novi politični koncepti.**

Prvo delovno hipotezo bom poskušal preveriti s pomočjo teorij t. i. digitalne demokracije (poglavje Internet in digitalna demokracija). Te teorije so v preteklih nekaj desetletjih postavile temelje za razumevanje informacijsko-komunikacijskih tehnologij (v nadaljevanju IKT) in njihovih vplivov na družbo, osebno pa se nagibam k tistim, ki pravijo, da te tehnologije lahko človeku koristijo. Zato bom v prvem delu diplomske naloge govoril o načinih uporabe interneta, kot jo predvidevajo teoretiki digitalne demokracije, o različnih razumevanjih samega pojma demokracije, o razumevanju pojmov, kot sta prostor in čas, ki sta povezana z internetom in demokracijo, o naravi interneta, ter na koncu še o sami uporabnosti teorij digitalne demokracije za proces demokratizacije.

Razlogi za uspešno ali neuspešno rabo interneta mogoče ne tičijo le v njegovi strukturi ali v načinih uporabe, temveč je njegov potencial odvisen tudi od okolja, v katerem obstaja. S tem v mislih sem razvil drugo delovno hipotezo. V drugem delu naloge bom tako preveril, v kakšnih pogojih deluje internet. Raziskal bom modele demokracije, ki so sestavni elementi v sistemih držav, predvsem pa pogoje, ki so posledica trenutnega

svetovnega sistema in ki vplivajo na te modele demokracije. Poglavlja v tem delu se bodo nanašala na globalizacijo, ekonomijo in kapitalizem, ki vplivajo na delovanje oziroma naravo interneta, pa tudi na nekaj primerov, ki kažejo na to, da se internet spreminja. V tem drugem poglavju (Internet v globalnem sistemu) bosta prikazani tudi podobnosti realnega oziroma fizičnega sveta, ki nas obdaja in v katerem živimo, ter virtualnega sveta oziroma sveta interneta. Mislim, da je identifikacija skupnih značilnosti teh dveh svetov tista, ki nam lahko pomaga razumeti spremembo interneta oziroma nam razkrije njegov potencial za demokratizacijo.

Nadalje bom v analizo interneta poskusil vpeljati nekaj novih političnih konceptov (poglavje Internet in multituda), ki so se razvili v zadnjih letih. Razlog za postavitev zadnje delovne hipoteze tiči v dejstvu, da lahko dandanes govorimo o resnično globalnem družbenem sistemu, ki prodira v vse pore družbenega življenja. Ta globalni družbeni sistem pa za vse večje število ljudi predstavlja oviro za boljše življenje ali povedano drugače, življenje dela celo zelo slabo. Koncepti, kot so multituda, imperij, biopolitika, nematerialno delo, varnost, nadzor, ipd., ki so jih razvili Antonio Negri, Michael Hardt in drugi, bodo služili kot tisti, ki predstavljajo orodje za drugačno analizo interneta in ki lahko demokracijo osvetlijo z drugačne plati in jo zato mogoče lahko pomagajo izboljšati.

1.3 Metodologija

Pred in med nastajanjem te diplomske naloge so bile uporabljene metode neempiričnega in kvalitativnega raziskovanja. Pred začetkom pisanja sem imel znanje o glavnih pojmi, ki nastopajo v tem delu (internet, demokracija, digitalna demokracija, globalizacija, multituda, če jih naštejemo samo nekaj), tako da sem se najprej lotil zbiranja sekundarnih virov, ki predstavljajo oziroma pojasnjujejo te pojme (monografskih publikacij, zbornikov, člankov, elektronskih virov). Za potrjevanje ali zavračanje delovnih hipotez je nato sledila analiza in interpretacija teh pisnih in elektronskih sekundarnih virov, natančneje tudi konceptualna analiza. Celotno delo temelji na opisni metodi in na metodi razumevanja, se pravi na subjektivnih kvalitativnih opisih in interpretacijah. Zadnja metoda se nanaša predvsem (ne samo) na zadnji, tretji del naloge, kjer je opisan pojem multitudine. Mislim, da manifestna oziroma

filozofska narava pojma multitudine neizbežno vodi do subjektivnih interpretacij, kar je lahko metodološka pomanjkljivost v smislu končne razumljivosti pričujočega besedila za bralce. Pomanjkljivost metode zbiranja in analize elektronskih virov se izkaže ob dejstvu, da je virov, ki jih ponuja internet ali natančneje digitalne zbirke gradiv, veliko, kar lahko vodi do dolgotrajnega in zamudnega pregledovanja, zbiranja in analiziranja. V majhni meri je internet predstavljal vir statističnih podatkov, ki so predstavljeni na določenih mestih diplomskega dela. Pozoren sem bil na to, da so ti elektronski viri, tako kot drugi (besedilni), zanesljivi oziroma verodostojni, za kar pa (kot bo zapisano v nadaljevanju tega dela) ni popolnega zagotovila. Pomanjkljivost te naloge je tudi splošnejša, in sicer v tem, da raziskovalca ni mogoče popolnoma ločiti od predmeta raziskovanja. Ta trditev ni mišljena v smislu, da opazovalec z dejanjem opazovanja spreminja naravo opazovane stvari, temveč predvsem, da lahko na raziskovalni proces mnogokrat vplivajo opazovalčeve vrednote.

2 Internet in digitalna demokracija

Na samem začetku je treba spregovoriti o internetu, ki bo imel v tem besedilu eno izmed osrednjih vlog. Sam pojem se z vsakim letom bolj utrdi v zavesti ljudi in je nekako postal označevalec za vse, kar se tiče povezav med računalniki, spletnimi stranmi, elektronske pošte itd. Internet je IKT, in to zelo učinkovita. Prenos informacij in vzpostavitev komunikacij je sicer že stara zgodba, ki seže vse nazaj v čas, ko se je človek prvič začel sporazumevati. Tehnologije, ki omogočajo prenos informacij in nam služijo za komunikacijo, prav tako niso nič novega. Knjiga, telefon, radio in televizija so izumi bolj ali manj "daljnih" generacij, ki so dodobra spremenili svet. Posebno na internetu je to, da v sebi združuje celo množico IKT in jih med seboj povezuje v vedno večjo mrežo.

Zametki interneta segajo v začetke šestdesetih let, v čas hladne vojne, ko se je ameriško obrambno ministrstvo¹ ubadalo s problemom, kako preživeti uničujoč napad ruske armade. Rešitev se je ponudila v ideji mreže, ki lahko obstaja tudi brez kakšnega sestavnega dela. Z mrežo so se kmalu začeli ukvarjati bolj zanesenjaški strokovnjaki, danes bi jim lahko rekli hekerji, ki so spoznali prednosti novega načina komuniciranja. Sam internet, ogromna, skorajda neskončna mreža stičišč in vozlišč, je nastal trideset let pozneje v CERNU. Danes nam nudi vrsto storitev, med katerimi je najbolj v uporabi svetovni splet, sledita pa elektronska pošta in prenos podatkov². Te tri storitve so se v človeškem jeziku skozi čas izrazile pod skupnim imenovalcem – internetom – in v tem smislu se bo ta pojem uporabljal v tej diplomski nalogi³. Leta 2005 je internet uporabljala milijarda ljudi, leta 2010 pa se je število uporabnikov povzpelo na 2,1 milijarde (International Telecommunication Union 2010). Števila so tako velika, da lahko internet počasi primerjamo z zrakom in vodo. Za marsikoga je postal

¹ Mreža ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) je bila razvita leta 1969 s sodelovanjem raziskovalcev MIT-ja (Massachusetts Institute of Technology) in DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency), dela ameriškega obrambnega ministrstva. Arpanet je postala tehnično jedro poznejšega interneta oziroma ena izmed njegovih sestavnih mrež.

² TCP/IP (protokol za nadzor prenosa - Transmission Control Protocol) in IP (internetni protokol - Internet Protocol) je množica protokolov, ki omogoča prenos podatkov oziroma prek katere teče internet (Wikipedia 2010b).

³ Poleg tega se bosta izmenjuje pojavljala pojma IKT in internet. Internet je IKT, vse IKT pa niso internet.

nepogrešljiva dobrina in orodje za celo množico dejavnosti. Tudi orodje za demokratizacijo⁴.

Demokratizacijo lahko označimo kot proces uveljavljanja demokracije⁵. V zgodovini politične misli je bila mnogokrat označena kot prehod iz avtoritarnega v demokratični režim. Stari režim je v nekem trenutku postal nevzdržen in politične sile so začele zahtevati svoboščine in politične pravice. Temu je sledila demokratična tranzicija, in če je bila ta uspešna, se je novi demokratični režim konsolidiral⁶. Čeprav stara, bi bila ta definicija demokratizacije lahko uporabna za mnogo držav po svetu, ki danes še niso demokratične. Na tem mestu pa se soočimo s problemom razumevanja demokratičnega režima oziroma demokracije. Razumevanje demokracije se je že ničkolikokrat preoblikovalo in države, ki so demokratične, imajo različne politične sisteme. Vseeno lahko rečemo, da obstaja neko široko, celo svetovno priznavanje določenega modela demokracije, ki se imenuje liberalna demokracija⁷. Čeprav je pojem precej splošen, vsebuje nekaj jasnih glavnih značilnosti. Liberalna demokracija je posredna in predstavniška oblika demokracije, kjer je politično predstavništvo pridobljeno z uspehom na rednih volitvah, ki so izvedene na osnovi formalne politične enakosti. Osnovana je na tekmovanju in volilni izbiri, kar je doseženo skozi politični pluralizem, toleranco do širokega razpona tekmujočih mnenj in skozi obstoj nasprotujočih si družbenih filozofij in tekmujočih političnih gibanj in strank. V liberalni demokraciji obstaja jasno razlikovanje med državo in civilno družbo, to razlikovanje pa se ohranja prek obstoja avtonomnih skupin in interesov ter prek trga ali kapitalistične organiziranosti ekonomskega življenja (Heywood 2007, 81). Vprašati se moramo, ali te značilnosti liberalne demokracije predstavljajo pogoje, kakršne bi si želeli oziroma če si zastavimo še širše vprašanje, ali so značilnosti sodobnih demokracij takšne, kot bi si jih

⁴ Hill in Hughes sta si v delu *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of Internet* zastavila vprašanje, kaj je internet. Eden izmed odgovorov je, da internet predstavlja stvar in prostor, s katerima je možna politična komunikacija. Internet ima potencial, da spremeni tok političnih informacij in revolucionira proces politične komunikacije. Hill in Hughes pravita, da je en izmed resnično revolucionarnih vidikov interneta ta, da je lahko vsakdo potencialni oddajnik oziroma oddajalec (angl. broadcaster) in udeleženec v sferi politične komunikacije (1998, 22).

⁵ Demokratizacijo lahko razumemo kot izumljanje, nastajanje, poglobljanje, ohranjanje, razširjanje ali celo preseganje demokracije.

⁶ Zdi se, da so nekatere države v "večni" tranziciji, četudi se je demokracija v njih že konsolidirala. Seveda tudi za konsolidacijo obstajajo različni kriteriji.

⁷ Poleg tega, da obstaja svetovno priznanje tega modela (njegovih značilnosti), lahko rečemo tudi, da obstaja svetovno prizadevanje za ta model oziroma nekakšna kolektivna želja po doseganju idealov tega modela. Vendar s tem ne smemo misliti na vse države sveta, temveč na tiste, ki igrajo najpomembnejše vloge, in na tiste, ki želijo postati podobne najpomembnejšim.

želel? Zdi se, da se beseda demokracija uporablja le še kot označevalec, ki legitimira politični sistem. Sistem, ki veliki množici ljudi več ne prinaša sadov, če pa jih že prinese, so ti gnili.

Iskanje in razumevanje novih modelov demokracije in prepoznavanje novih političnih praks je bilo vodilo mnogih teoretikov digitalne demokracije. Raziskovalci so pri svojem delu sicer uporabljali tudi pojme, kot so teledemokracija, kiberdemokracija in elektronska demokratizacija, vendar lahko povzamemo Oblakovo, ki pravi, "da gre prvenstveno zgolj za retorične boje in ne toliko za vprašanje vsebinskih razlik" (Oblak 2003, 16). Še lažje je razumeti različna koncipiranja digitalne demokracije s pomočjo Balla in Daggerja, ki sta rekla: "Želijo promovirati demokracijo, vendar si nasprotujejo v tem, kako to storiti, saj ne soglašajo o tem, kaj demokracija v bistvu pomeni" (cit. po Oblak 2003, 17). Oblakova ponudi definicijo digitalne oziroma elektronske demokracije:

Splošno gledano je ideja o elektronski demokraciji obljuba o bolj demokratičnem, bolj dostopnem in zato tudi bolj odprtem političnem prizorišču, v katerem lahko tako državljani kot politični akterji tvorno sodelujejo. Pridevnik "elektronska" se na tem mestu uporablja za opis sprememb, ki jih prinaša nagla razširjenost digitalne, računalniške, komunikacijske tehnologije. Ideja elektronske demokracije zato implicira obliko demokracije, ki bi nastala kot rezultat implementacije novih komunikacijskih tehnologij v obstoječe demokratične procese (Oblak 2003, 3).

Različice konceptov elektronske demokracije, ki bodo opisane v nadaljevanju, nam kljub raznovrstnosti lahko pomagajo razumeti, kako uporabljati internet za demokratizacijo, oziroma kar je še boljše, pokažejo nam, kakšne omejitve ima internet, bodisi v njem samem ali okoli njega, da postane učinkovito orodje za izboljšanje demokracije.

Vendar pa demokracije ne smemo razumeti kot fiksnega pojma, saj se v prostoru in času nenehno spreminja. Vodilo te naloge je, da moramo demokracijo razumeti na nov način in to bomo lahko naredili le z novimi političnimi koncepti. Ti bodo lahko dali demokraciji nov zagon. V zadnjih poglavjih bomo tako podrobno opisali koncepte

multitude, imperija in biopolitike, ki so neločljivo povezani med seboj in tudi z demokracijo.

2.1 Digitalna demokracija van Dijka

Med različnimi pristopi teorij digitalne demokracije je delo van Dijka novejša letnice⁸. Poda nam nekaj drugačnih predstav o povezavi IKT in demokracije, predstavlja pa tudi konglomerat idej prejšnjih teoretikov, tako da ima zaradi tega tudi vrsto pomanjkljivosti⁹. Podoba digitalne demokracije zato ne pomeni prvenstveno prototipa teorije demokratičnega sistema (Oblak 2003, 39), temveč je "hibridni model demokracije, ki vključuje elemente participativnih in predstavniških oblik demokracije" (Hague in Loader cit. po Oblak 2003, 39). Kljub temu pa lahko v digitalni demokraciji najdemo neke smernice, ki nam lahko pomagajo pri razumevanju potenciala interneta kot orodja za demokratizacijo. Van Dijk je definiral šest idealnih tipov demokracije, ki lahko razlagajo poglede na oblikovanje in uporabo IKT v politiki (van Dijk 2000, 38–45).

Van Dijk (2000, 38) ločuje med cilji in sredstvi demokracije. Sprašuje se ali je cilj demokracije formacija mnenj ali odločanje in ali bodo ti cilji doseženi s sredstvi predstavniške ali neposredne demokracije. K temu je dodal še politično strategijo, se pravi, ali bodo IKT uporabljene tako, da bodo okrepile položaj institucionalnih politik v sistemu (kar pripisuje prvima dvema modeloma), ali tako, da bodo ta položaj oslabile in razširile politiko v družbo ali zunaj tradicionalnih nacionalnih meja političnega sistema (kar pripisuje zadnjim štirim modelom).

Prvi model je model legalistične demokracije, ki predpostavlja, da sta ustava in zakon osnova demokracije, in predvideva delitev oblasti. Glavna predpostavka glede pomena IKT v tem modelu je to, da bodo IKT rešile glavni problem demokracij, in sicer pomanjkanje informacij. Razkorak oziroma distanca med vladajočimi in ljudstvom je v tem pogledu posledica pomanjkanja informacij na obeh straneh, rešitev pa predstavljajo

⁸ Van Dijk je modele digitalne demokracije razvil leta 1996, medtem ko podobna raziskovanja oziroma eksperimenti v zvezi z digitalno demokracijo segajo v sredino 70. let.

⁹ Njegovi modeli so idealni tipi, ki prikazujejo le dele celotnega političnega sistema oziroma sistemov. Z osredotočanjem na posamezne dele lahko izgubimo predstavbo o celoti.

sredstva IKT, ki ponujajo več informacij in zaradi svoje interaktivnosti tudi omogočajo transparentnost sistema in odgovornost vlade (van Dijk 2000, 39). Neposredna demokracija se pri tem modelu zavrača, "saj o heterogenih interesih in kompleksnih problemih razsojajo reprezentanti in ne državljani sami" (Lukšič 2003, 14).

Kompetitivna demokracija je drugi model, ki je prav tako osnovan na predstavniki demokraciji. Tu je najpomembnejše dejanje izvolitev predstavnikov, neposredna demokracija pa se zavrača zaradi velikih, kompleksnih in heterogenih družb. Ta model se izvaja predvsem v predsedniških in dvostrankarskih sistemih, kjer je personalizacija politike dosegla visok nivo. Predpostavlja se, da so stari mediji pospešili in utrdili personalizacijo politike ter da bodo novi mediji ta proces še potencirali. IKT se bodo tako uporabljale za volitve in informacijske kampanje. Volivci bodo s pomočjo IKT dobili informacije o voditeljih in predstavnikih (van Dijk 2000, 41). V tem modelu se uvajanje neposredne demokracije zavrača, saj je vloga državljanov "zelo omejena, (...) vmešavanje v potek javnega odločanja pa nezaželeno" (Lukšič 2003, 12).

Tretji model je model plebiscitarne demokracije, ki zagovarja krepitev glasu državljanov. Ta model je osnovan na predpostavki neposredne demokracije kot načinu odločanja, se pravi, da zagovarja odločitve državljanov na račun predstavnikov, saj bodo "komunikacijski in odločevalski kanali (...) ojačali glas državljanov" (Lukšič 2003, 17). IKT bodo omogočale registracijo glasov in mnenj državljanov in tako odstranile ovire, ki jih predstavljajo velike in kompleksne družbe (van Dijk 2000, 41–42), ali kot je rekel Fuchs (2008, 235): "Plebiscitarni koncepti digitalne demokracije v glavnem poudarjajo bottom-up digitalno komunikacijo".

Medtem ko prejšnji trije modeli ne predpostavljajo ničesar med državo in državljanom, model pluralistične demokracije poudarja vlogo posredniških organizacij in združenj civilne družbe. V tem pogledu demokracija ne pomeni suverene moči večine, ampak vedno premikajočo se koalicijo manjšin (Lukšič 2003, 16). Država mora delovati kot arbiter, njene odločitve pa so manj pomembne kot formacije mnenj v civilni družbi. IKT lahko v tem modelu nudijo vzvod za prenos pluralnih političnih informacij in podpirajo diskusije. Interaktivne komunikacijske mreže, kot je internet, se skladajo s "horizontalnim" konceptom politik, v nasprotju s starimi "vertikalnimi" mediji. Priljubljeni instrumenti v tem modelu so tako sistemi za pogovore v in med organizacijami, združenji in posameznimi državljani (van Dijk 2000, 42).

Participativna demokracija je tako kot pluralistična kombinacija predstavniške in neposredne demokracije, vendar se od pluralistične razlikuje v tem, da preusmeri pozornost od organizacij k državljanom. Ta model predpostavlja, da so izobraženi državljani aktivni člani družbe, nujen pogoj za to pa je dostop do informacij. Te jim bodo nudile IKT, ki bodo ljudi posledično tudi aktivirale (van Dijk 2000, 43–44). Za ta model je tako kot za plebiscitarni značilna "individualistična komponenta", le da se pri participativnem modelu upošteva tvorjenje, ne pa štetje mnenj (Lukšič 2003, 20).

Šesti model je model libertarne demokracije. Libertarizem se je razvil tudi med pionirji internetne skupnosti. Ta model poudarja avtonomne skupnosti ljudi v svojih združenjih, ki uporabljajo horizontalne komunikacijske zmožnosti IKT ali natančneje interneta. V najbolj skrajnem pogledu naj bi ta model predpostavljala, da so institucionalne politike zastarele in bi lahko bile nadomeščene z novo politično realnostjo, ki se kolektivno ustvarja v mrežah (van Dijk 2000, 44–45).

Modeli demokracije, ki so izvedeni iz klasičnih predstav o tem pojmu, nam pokažejo, na kakšen način nam internet lahko pomaga pri političnem udejstvovanju¹⁰. Storitve na internetu so zelo raznovrstne in v luči teh modelov zelo uporabne. Problem seveda nastane takrat, ko se strinjamo s premiso, da je demokracija spreminjajoč se pojem in da v takšni različici kot obstaja danes, ni zadovoljiva. Oblakova citira Haguela in Loaderja: "Ambicija digitalne demokracije ni konstitucija nekega povsem novega demokratičnega sistema (...), ker se usmerja predvsem na analizo sprememb na državni oziroma civilnodružbeni ravni, je njena dodatna posebnost ta, da se prvenstveno osredotoča na prakse in uporabe novih tehnologij" (Oblak 2003, 40). V nadaljevanju še pravi: "Podoba digitalne demokracije torej ni determinirana s specifičnim modelom demokracije," in se sprašuje: "Na kakšen teoretski okvir naj se raziskovalci oprejo, če želijo pojasniti, razložiti in kritično ovrednotiti trenutne empirične pojave?" "Zdi se, da sočasno s pojavom digitalne demokracije praksa ponovno prehiteva teorijo. Zagovorniki digitalne

¹⁰ Različne aplikacije, storitve oziroma instrumenti IKT na tem mestu niso omenjene. Nekateri konkretni primeri bodo podani v poglavju Spremembe interneta. V večji meri se konkretni primeri uporabe interneta ne omenjajo, saj se je v zadnjih dveh desetletjih pojavila cela vrsta različnih tehnologij (ter aplikacij in storitev). Poleg tega so se pojavile tudi različne strategije, cilji in pogledi na svet s strani posameznikov in skupin, ki so politično aktivni in ki uporabljajo razne tehnologije. Vsi ti različni primeri si zaslužijo posebno obravnavo.

demokracije pa se tako izognejo reševanju pravega problema – kako pojasniti "novo demokracijo" (Oblak 2003, 40).

2.2 Fizični prostor in demokracija

Pri teorijah digitalne demokracije so velikokrat razpravljali o tem, da je najmočnejši vidik oziroma najvplivnejša lastnost novih tehnologij ta, da so sposobne premostiti prostorske in časovne omejitve¹¹. Diana Saco je razvila novo razumevanje demokracije, ki se lahko izkaže za zelo koristno pri preučevanju vpliva interneta na demokracijo, s tem, ko je pod vprašaj postavila pojem prostora. Sacojeva pravi, da so vse teorije demokracije predpostavile neki fizični prostor, kjer se ljudje združujejo v svojih demokratičnih praksah. Govori o tem, da je bil vedno prisoten občutek, da fizični prostor – pogosto označen z mero ali velikostjo – predstavlja specifičen problem za demokratično politiko. Teoretiki predstavniške demokracije naj bi problem prostora rešili z reprezentativnim principom ljudske suverenosti, ki se izraža prek rednih volitev, zagovorniki participativne demokracije pa so vedno razmišljali o neki točki velikosti prostora, preko katere je oblast ljudstva nemogoča (Saco 2002, 35–36).

Sacojeva zagovarja ponovni razmislek o teorijah demokracije, ki bo obsegal njihove prostorske strategije. Prostorske strategije po njenem predpostavljajo stalen nabor odnosov med fizičnim prostorom in politično identiteto in domnevajo, da so demokratične politike najboljše realizirane, ko se ljudje srečujejo iz oči v oči (Saco 2002, 36). Po njenih besedah so se prostorski problemi pojavili zato, ker so si teoretiki narobe razlagali naravo prostora. Meni, da teoretiki prostor politike obravnavajo kot statičen, fizičen rezervoar in da obravnavajo državljana le kot telo, ki zaseda ali ne zaseda tega prostora. "V tem pogledu je bila telesna prisotnost državljana v skupnem, fizičnem prostoru ključna prostorska strategija na delu v mnogih teorijah demokracije" (Saco 2002, 37).

¹¹ Howard Rheingold je v svojih delih *Virtualna skupnost* in *Ne-vidne množice* mnogokrat opozoril na nove odnose med tehnologijami in prostorom. Rheingoldove raziskave, ki imajo bolj sociološki kot politološki pridih, ponujajo kritične in tehtne razmisleke o tehnologiji in družbi, čeprav je avtor na določenih delih odkrito (celo zanesenjaško) na strani napredka in razširjanja tehnologij, natančneje IKT.

Za razumevanje "starih" teorij demokracije pa Sacojeva pojmu prostora doda še pojem zastopstva. Poleg trditev o fizičnem prostoru politik teoretiki predpostavljajo še neko politično zastopstvo oziroma naravo ljudi, ki so vpleteni v politični proces. Ko sta ti dve dimenziji združeni, dobimo teoretično skico koridorja, v katerem imamo na eni skrajnosti teorije predstavniške demokracije v zelo velikih družbah, na drugi pa teorije egalitarne in neposredne demokracije v lokalnih skupnostih. Sacojeva nasprotuje temu, da bi bil odnos med prostorom in zastopstvom determiniran, je torej proti temu, da se fizični prostor (velik ali majhen) postavi nasproti političnemu zastopstvu (individualnemu ali skupnemu), katerega lastna narava je oblikovana s tem, ali mu prostor dopušča, da se srečuje iz oči v oči (Saco 2002, 41). Chambers (2005, 127) tako pravi, "da nas naša intuitivna pristranskost vodi do preprostega združevanja javnega prostora s fizično sfero".

Kar je prav tako pomembnega pri Sacojevi, je njena interpretacija oziroma kritika čvrste demokracije Benamina Barberja. Ta je izhajal iz predpostavke medsebojne odvisnosti tehnologije in družbe in se zavedal tudi slabosti, ki jih digitalna tehnologija predstavlja za demokratični sistem¹². Ločil je tri tipe demokracij. Šibko ali predstavniško, plebiscitarno in čvrsto. V prvi različici imajo predstavniške institucije dominanten položaj, državljani pa so relativno pasivni. V tej šibki demokraciji strokovnjaki in elite opravljajo delo vlade, medtem ko je naloga ljudi nadzorovanje oziroma celo samo spremljanje elit. Druga vrsta demokracije po Barberju je plebiscitarna. Zaznamuje jo odsotnost posvetovanja in debate, pasivnemu in zmanipuliranemu ljudstvu pa se nalaga pomembne odločitve, ki se sprejemajo na podlagi predsodkov. Tretja različica je čvrsta demokracija, ki sicer ni vedno neposredne oblike, vendar vključuje močne posvetovalne in participatorne elemente. Tako Barber:

¹² Barber (2003, 33–35) je predstavil štiri opozorila oziroma ugovore (angl. caveats), ki se tičejo novih tehnologij: 1. Tehnologije ne determinirajo družbe, ampak so bolj pogojene s tem, kar se dogaja v družbi okoli nje; 2. Lahko pretiravamo o vplivu novih tehnologij, s tem, ko precenimo, kolikšen del teh je zares "nov"; 3. Spekter izobilja (angl. spectrum abundance), ki naj bi nam ga ponujale nove tehnologije, v bistvu ni pluralizem vsebin, temveč marketinški prijem, ki ponuja podobne stile različnim segmentom družbe; 4. Tehnologije na splošno spremlja "generacijska zmota". Tisti, ki izumijo in uporabljajo nove tehnologije, jemljejo vrednote in okvirje (angl. framework) prejšnjih obdobj in tehnologije kot samoumevne in predvidevajo, da bodo imele nove generacije iste vrednote in okvirje. Ta štiri opozorila je treba upoštevati, le da se za drugega zdi, da ni upravičeno. Barber je namreč v argumentiranju le-tega dejal, da ni opaziti kakšne konvergence med računalniki, televizijami in telefoni. Trenutna realnost nam kaže prav to, saj je mnogo novejših tehničnih izdelkov usmerjenih v to, da se v domu med seboj povežejo v mrežo. Prav tako so znani "paketi" storitev, ki povezujejo internet, televizijo in telefonijo. Zato lahko (kot je že bilo omenjeno) govorimo o resnično novih tehnologijah.

To je moja prednostna normativna alternativa, v kateri so državljani vključeni na lokalnih in državnih ravneh v različnih političnih aktivnostih in kjer razumejo razpravo in posvetovanje kot ključna pogoja za dosego skupnega mnenja in za sporazum o razlikah med ljudmi v veliki multikulturni družbi. V čvrsti demokraciji državljani dejansko sodelujejo v vladanju samim sebi, če že ne pri vseh zadevah ves čas, pa vsaj pri nekaterih zadevah nekaj časa (Barber 2003, 37).

Sacojeva Barberju očita uporabo prostorskih strategij v definiranju teorije demokracije, a pravi, da pri njem prostor vseeno ne igra tako pomembne vloge kot pri predhodnih teoretikih ter da je edinstveno prispeval k debati o pomenu posameznega in skupnega zastopstva. Pravi, da Barberjev koncept čvrste demokracije ponuja prostorsko manj omejeno obliko politik v skupinah, s tem, ko prakse graditve skupnosti razširi prek velike in pluralne družbe, v upanju, da bo dopolnil oziroma popravil praznost šibkega, liberalnega ideala predstavniške demokracije. Trdi, da je Barber v tem procesu ustvaril velik prispevek k rešitvi problema prostora, saj ga je navezal oziroma izenačil s problemom komunikacije (Saco 2002, 43)¹³. "Barber trdi, da je velikost politične skupnosti pravzaprav relativna, ne pa absolutna, in je včasih oblikovana na podlagi posredovanih občutkov pripadnosti" (Saco 2002, 43). "Ne moremo več govoriti o prostoru v konvencionalnih historičnih izrazih, ne da bi razmišljali o stiskanju (angl. compression) časa in o virtualizaciji naših realnih prostorov s strani elektronskih omrežij, ki ustvarjajo kiberplanetarni (angl. cyber-planet) oklep okoli prastarega in še vedno običajnega sveta resničnih sosedov in historičnih narodov" (Barber 2001, 201).

Torej je treba v času novih tehnologij na novo definirati, kaj pomeni "srečevati" in "iz oči v oči" (Jones v Rheingold 2000, 349). Nove tehnologije ustvarjajo družbena okolja, ki zahtevajo dodatke in prireditve načinov, kako konceptualiziramo družbene procese (Cerulo v Rheingold 2000, 366–367)¹⁴. Nove tehnologije imajo zaradi svoje narave

¹³ Internet lahko razumemo kot prostor, v katerem ljudje med seboj komunicirajo, kot sredstvo za prenos informacij oziroma kot orodje za komunikacijo in tudi kot prostor, v katerem informacije nastajajo in se shranjujejo. Pojma prostora in komunikacije sta v internetu neločljivo povezana.

¹⁴ Pojmi, kot so "srečevati", "iz oči v oči" in "družbeni procesi", morajo biti definirani na novo, saj lahko ljudje v tehnologijah vidijo nekaj drugega kot še nedolgo nazaj. Vedno nove vrste tehnologij in njihove značilnosti spreminjajo človeško dožemanje teh tehnologij. Dožemanje pristnosti medčloveških odnosov prek tehnologij je subjektivno, se pravi različno od posameznika do posameznika.

sposobnost, da, kot je dejal Shapiro (cit. po Saco 2002, 74), "zožujejo prostor in čas"¹⁵. Lahko bi rekli, da ni nujno, da se z drugimi držimo za roke, ko vstopamo v politične procese. Niti ni nujno, da politike ustvarjamo v nekem obdobju s sogovorniki za mizo. Prav tako ni nujno poslušati dvournih govorov na trgih v središčih mest, da bi politično participirali (Peršin 2010, 7). Internet koncept prostora in časa relativizira.

2.3 S tehnologijo do neposredne demokracije

Oblakova v svojem delu *Izzivi e-demokracije* (2003) govori o treh predpostavkah, ki jih zagovorniki neposrednega modela elektronske demokracije označujejo kot nujne, ko povezujejo demokratizacijo in nove komunikacijske tehnologije. Tri točke, ki jih po mnenju Oblakove izpostavijo Barber, Grossman in Budge, so: dostopnost, preprostost in interaktivnost tehnologije, revitalizacija vloge državljana in vstop državljanov v odločevalske procese (Oblak 2003, 28–31). "Neposredna participacija ljudstva pri razpravah in volitvah ni le možna, pač pa je s pomočjo elektronskih medijev preprosta," pravi Budge in dodaja: "Obstoj elektronskih komunikacijskih sredstev pomeni, da fizična (so)prisotnost ni več nujna. Množične razprave so lahko vodene interaktivno tudi tedaj, ko so posamezniki med seboj razpršeni in ločeni" (cit. po Oblak 2003, 28). Grossman (cit. po Oblak 2003, 29) v tem slogu pravi: "Preprosta, easy-to-use elektronska tehnologija ljudi ponovno pritegne v politično arena. Interaktivna tehnologija omogoča obuditev nekaterih temeljnih lastnosti prvih demokratičnih politik antičnega obdobja, le v bolj sofisticirani, modernejši obliki". Kot je dejala Oblakova (2003, 29), lahko tako te tehnologije razumemo kot vzvode za nadomestitev predstavniškega modela demokracije in ne samo kot dopolnitve oziroma dodatke k temu modelu.

Nove tehnologije imajo tudi zmožnost za ponovno politično aktiviranje državljanov, predvsem zaradi sposobnosti tehnologij, da prenašajo informacije. Oblakova se sklicuje na Barberja in pravi:

¹⁵ Dahlberg (2001, 86) pravi, da je "po eni strani kiberprostor viden kot geografsko neumeščen, deteritorializiran, neprostor. Po drugi strani pa je, glede na globalno digitalno razpršenost, kiberprostor povsod".

Interaktivna tehnologija namreč omogoča dostop do informacij, ki so za sodelovanje pri sprejemanju političnih odločitev nujne. S hitrejšim in neposrednim vpogledom v delo oblasti in odločanje drugih političnih institucij pa se posledično oblikuje informirano volilno telo. Pomembno vlogo pri tem igrajo politične institucije, ki državljanom omogočajo participacijo pri postavljanju javnih agend, deliberaciji, sprejemanju zakonov in ne nazadnje pri implementaciji politik (Oblak 2003, 30).

"Elektronska republika ne more biti tako osebna ali tako posvetovalna, kot so bile neposredne medosebne razprave in dvigovanje rok v odprtih prostorih Aten. Toda obstoječe načine sprejemanja odločitev je mogoče razširiti od sedanje manjšine, ki stoji v središču moči, k večini, ki leži na obrobju", pravi Grossman (cit. po Oblak 2003, 30), ko predpostavlja vstop državljanov v odločevalske procese. Ko povzema Grossmana in Barberja Oblakova (2003, 30-31) k temu dodaja: "Sodobna tehnologija ponuja državljanom vstop v politične procese na dveh ravneh; s pomočjo neposrednega glasovanja o zadevah, o katerih danes odločajo poslanci v parlamentu, ter prek neposrednih razprav o istih temah (...) Na ravni demokratičnega političnega odločanja sta tako izvajanje in sprejemanje referendumov ter nacionalnih pobud najpomembnejša procesa, v katerih imajo telekomunikacijske tehnologije posebno mesto."

2.3.1 Kritika treh predpostavk

Če komunikacijskim tehnologijam pripisujemo preprostost, dostopnost in interaktivnost, ne moremo govoriti o uvedbi neposredne demokracije v smislu odprave predstavništva oziroma predstavniških institucij. Neposredna participacija še ne pomeni neposredne demokracije, je samo eden izmed njenih sestavnih delov. Poleg tega moramo razločevati neposredno elektronsko demokracijo in neposredno demokracijo, saj se zdi, da avtorji, kot so Barber, Grossman in Budge, predvidevajo prvo obliko demokracije kot orodje (ali predpogoj) za uveljavitev druge oblike. Neposredna elektronska demokracija (če jo razumemo kot orodje za doseg "popolne" neposredne demokracije) je namreč dvorezni meč, saj bi lahko "odvisno od implementacijskih podrobnosti – in

hudič je zares v podrobnostih – vodila ali do ljudske suverenosti ali pa do populistične manipulacije" (Moore 1999, 56)¹⁶.

Moore s tem opozarja na "pritiskanje na gumb", ko ljudje podajajo svoja mnenja ali pa na primer volijo. Zato se vpraša: "Kdo odloča o tem, glede katerih vprašanj se bo glasovalo? Kdo odloča o tem, katera mnenja bodo predstavljena za v razmislek? Kdo odloča o tem, kdaj je bilo dovolj razprave? Kdo preveri, ali je bil seštevek glasov pravilen? Kdo preverja viruse za prirejanje glasov v programski opremi in kdo priskrbi to programsko opremo?" (Moore 1999, 56)¹⁷. Podobnih kritičnih vprašanj bi se dalo postaviti še precej, in če razumemo neposredno demokracijo kot "pritisni-na-gumb"-demokracijo (kar nam omogoča elektronska neposredna demokracija), potem lahko pridemo do zaključka, da se bo v takšni demokraciji delalo samo še to. Nenehno in v nedogled.

Pri predpostavki o revitalizaciji vloge državljana ni toliko problematična funkcija informacije (čeprav bomo v nadaljevanju videli, da je pomen informacije izjemno pomemben), kot pa problem "vpogleda v delo oblasti" in "omogočanje participacije". Pri teh dveh stvareh gre namreč za razmerja moči, ki so večno področje raziskovanja politične znanosti. Načrtnih "samomorov" države v smislu popolnega prenosa moči na ljudi v zgodovini ne zasledimo velikokrat. Podobno bi lahko dejali za "razširjanje sprejemanja odločitev k večini", ko je govora o vstopu državljanov v odločevalske procese¹⁸.

¹⁶ Neposredno glasovanje in neposredne razprave so tako elementi oziroma sestavni deli tistega, kar imenujemo elektronska neposredna demokracija, in ti elementi lahko vodijo do neposredne demokracije.

¹⁷ Zadnji dve vprašanji Moora nas spomnita na predsedniške volitve v ZDA leta 2000 in 2004 in na polemike v zvezi s temi volitvami. Programska oprema na elektronskih volilnih napravah lahko za seboj nosi posledice, kakršna je usoda celotnega naroda oziroma sveta.

¹⁸ Revitalizacija vloge državljana in vstop državljanov v odločevalske procese bosta problematizirana tudi v poglavju Spremembe interneta, ko bo govora o uporabi IKT s strani institucionalne politike. Na tem mestu se lahko tudi vprašamo, ali imajo posamezniki sploh kakšno željo, da bi sistem demokratizirali? Potenciali, ki jih tehnologije nudijo, ne vodijo avtomatično do politično aktivnih državljanov. Poleg tega posameznik nima nikakršne dolžnosti, da bi ga "skrbelo" za demokracijo. Uporaba tehnologij z namenom zabave (kot v primeru starih tehnologij oziroma medijev) namesto političnega udejstvovanja je popolnoma legitimna.

2.4 Narava tehnologije

Teoretiki digitalne demokracije so se pri svojem delu osredotočali predvsem na to, kako tehnologije vplivajo na demokracijo oziroma s katerimi praksami, ki jih podpirajo tehnologije, so procesi demokratizacije mogoči. Velik poudarek je bil dan modelom oziroma tipom demokracije, ki jih je možno v realnosti izvajati. Vzporedno s teorijo digitalne demokracije in seveda tudi v delih teh teoretikov pa so prisotna tudi razmišljanja o sami tehnologiji, se pravi o njeni naravi. Razumeti je namreč treba, da tako kot tehnologija vpliva na okolje, tudi okolje vpliva na tehnologijo. Po Streetu (v van Dijk in Hacker 2000, 209–210) obstajajo tri neprimerne oziroma zmotne trditve o tehnologiji: da je nevtralna, da je avtonomna in da se jo svobodno izbira.

Van Dijk in Hacker (2000, 210–211) tako pravita:

da se zdi, da so zagovorniki digitalne demokracije najbolj ranljivi glede trditve o nevtralnosti tehnologije. Mnogo od njih razume probleme demokracije kot primarno praktične in ki se jih da rešiti z uporabo tehnologij kot nevtralnimi instrumentom (...) Nobena tehnologija ne more "popraviti" pomanjkanja politične motivacije, pomanjkanja časa, napora in znanj, ki so potrebna za polno participacijo v demokratičnih aktivnostih. Nobena tehnologija ne more izničiti socialnih in materialnih neenakosti, za katere kaže, da so močno povezane z razlikami v participaciji.

Našteti argumenti v prid kritiki nevtralnosti tehnologije so relevantni, če pomislimo na to, da imajo tehnologije tako dobre kot slabe posledice. Tehnologije uporabljajo akterji z najrazličnejšimi cilji. Na eni strani imamo tiste, ki uporabljajo jedrsko energijo za gretje mleka v mikrovalovni pečici, na drugi strani pa tiste, ki jo uporabljajo za izbris živega in neživega z obličja zemlje. Poleg tega moramo biti pozorni na politično motivacijo, ki jo lahko razumemo kot zelo povezano s predpostavko o revitalizaciji vloge državljana.

"Drug napačen pogled na tehnologijo je ta, da ne pušča nobene izbire, ker se razvija avtonomno. Nekateri zagovorniki digitalne demokracije trdijo, da bodo države in ostale

hierarhije neizbežno odmrle in naredile prostor za najrazličnejše mreže, trge in navidezne skupnosti. V optimistični verziji te tehnološko determinirane pozicije so posledica omrežij "horizontalni" tipi komunikacij in "ploske" organizacije" (van Dijk in Hacker 2000, 210)¹⁹. Tehnologije razumemo kot popolnoma ločene od kakršnegakoli dogajanja okoli njih oziroma kot da so popolnoma imune na zunanje vplive. Razume se jih tudi kot nekaj samo po sebi dobrega oziroma se predvideva, da bodo politični akterji, ki tehnologije uporabljajo, moč nujno razpršili v horizontalni smeri. IKT uporabljajo tudi tisti, ki stremijo k povečanju politične in ekonomske moči in imajo velik vpliv na to, kako se te iste IKT razvijajo oziroma se bodo razvijale. Kaj pomeni to, da interneta mogoče ne bodo uporabljali "dobri fantje", ki bodo počeli "dobre stvari" (Arquilla in Ronfeldt v Rheingold 2004, 163)²⁰? Pomisleki o nevtralnosti in avtonomnosti tehnologij postavljajo demokratičnost interneta, njegove funkcije kot orodja demokratizacije in končno samo demokracijo pod vprašaj.

2.5 Uporabnost teorij digitalne demokracije

To "novo demokracijo", ki jo omenja Oblakova (2003, 40) je vsekakor treba razložiti. Za zdaj se zdi, da teorija o digitalni oziroma elektronski demokraciji te razlage nima. Kar pa nam pri tej teoriji lahko pomaga, je njeno razumevanje samih tehnologij ali natančneje interneta. Ta teorija nam pove, kdaj, kje in kako lahko internet uporabimo oziroma kdaj ga ne smemo uporabiti, če ne želimo ohranjati statusa quo v sodobnih demokracijah²¹. Šesterica modelov demokracije, opisanih na prejšnjih straneh, je politični znanosti znana že dolgo časa, a le prvih pet jih predstavlja konkretne oblike demokracije, ki se jih v posameznih državah kombinirano prakticira. E-volitve, e-vlada, e-uprava itd. so prakse, ki se izvajajo v določenih političnih sistemih z namenom, da bi se zadovoljili kriteriji določenega tipa oziroma modela demokracije. Čeprav te prakse za seboj prinesejo spremembe pri načinih političnega udejstvovanja ljudi, imajo le delne učinke. So le dodatek obstoječim političnim praksam. Kot je rekel Street (cit. po Oblak 2003, 83): "Če so problemi demokracije praktični problemi, potem jih s pomočjo

¹⁹ Avtonomnost razvoja bo pojasnjena v nadaljevanju naloge, ko bo govora o tem, kdo oziroma kateri akterji težijo k vzpostavljanju mreže oziroma mrežne organiziranosti.

²⁰ Arquilla in Ronfeldt, ki nas opozarjata na "dobre in slabe fante", delujeta v okviru policy think-tank-a korporacije RAND (Research and Development), ki jo sponzorira tudi ameriška vojska.

²¹ Če nam država reče, da nas bo tehnologija rešila, moramo te obljube jemati z zadržkom. In ko nam država "ponudi" na primer elektronske volitve, moramo biti sumničavi glede njene dobronamernosti.

tehnologije lahko premostimo, toda če niso, potem jih lahko tehnologija le reproducira v neki drugi obliki".

Šesti, libertarni model demokracije je edini, ki zavrača trenutne, "živeče" politične sisteme oziroma na neki način celoten svetovni sistem. Predstavlja kritiko drugih petih modelov. "Nove tehnologije nudijo dodatna orodja, a same ne morejo preoblikovati politične in ekonomske strukture, ki je uspevala stoletja (...) Kako poustvarimo nekaj *online*, če nikoli ni zares obstajalo *offline*" (Papacharissi 2002, 20). Peterica "starih" modelov obstaja v realnem svetu, libertarnega pa (še) nismo doživeli. Libertarni model demokracije mogoče pomeni neki nov okvir, v katerem bo internet sposoben razviti svoj potencial za demokratizacijo. Vendar ga ne smemo razumeti kot model, ki poudarja le individualno svobodo in individualno odločanje, kot izvor demokracije, temveč kot model, ki opozarja na poseganje države v družbo.

To pa ne pomeni, da je prvih pet modelov van Dijka tu povzetih samo zato, da predstavljajo čisto nasprotje libertarnemu. Ti modeli namreč opišejo trenutne elemente demokracije v svetu in s tem tudi okolje interneta. Internet se kot orodje do neke mere uporablja le v pogojih, ki so mu trenutno dani. Če hočemo z internetom "razširiti politiko v družbo ali zunaj tradicionalnih nacionalnih meja političnega sistema", moramo v politični realnosti prepoznati elemente plebiscitarne, pluralistične in participativne demokracije, saj ti določajo načine uporabe interneta. In če si želimo demokratizacijo ter obenem menimo, da krepitev trenutnih institucionalnih politik v sistemu do nje ne more pripeljati, moramo v politični realnosti prepoznati elemente legalistične in kompetitivne demokracije (ter iz njih izvedene načine uporabe IKT) ter jih zavrniti.

Prispevka Sacojeve in Barberja od nas zahtevata, da o demokraciji razmišljamo na drugačen, nov način. Čeprav je Barberjeva čvrsta demokracija na trenutke posegla na stare terene demokracije, ki je ujeta v prostor, nam kljub temu daje izhodišče za novo razumevanje srečevanja iz oči v oči. Barberjev namen je vrniti moč državljanom s tem, da jih poveže enega z drugim na načine, ki razširijo civilno participacijo onkraj tistih, ki so neposredno prisotni. Nove tehnologije naj bi bile sposobne osvojiti prostor, kar pomeni, da lahko, poleg tega da izničujejo geografske razdalje, izničujejo tudi psihološke in socialne razlike (Wright v Saco 2003, 44). Teoretiki elektronske

demokracije so prostor relativizirali že pred Sacojevo, toda ona je pokazala, da "tehnologije ne samo osvojijo prostor, temveč poprostorijo (angl. spatialize), t. j. ustvarijo nov, dinamičen prostor" (Chambers 2005, 127). Iz tega lahko domnevamo, da pravzaprav obstajata dva svetova: realen, fizični svet ter virtualni svet. Sacojeva tako pravi, da je treba demokracijo izvajati ne samo v fizičnem, ampak tudi v virtualnem svetu (Chambers 2005, 126), kar pomeni, da je treba raziskati tudi odnose med tema dvema svetovoma.

V tem prvem delu smo prešli iz opisov teorij digitalne demokracije in modelov, ki obstajajo v sodobnih političnih sistemih, do načinov uporabe tehnologij oziroma interneta, ki lahko vodijo do demokratizacije. Avtorji, kot so Barber, Grossman in Budge, so nam pokazali (želene) učinke interneta na politiko, vendar do zdaj še nismo dali velikega poudarka na izvor ali naravo interneta. Street je opozoril na to, da internet mogoče le ni nevtralna in avtonomna tehnologija. Zato je treba ugotoviti, v kakšnem okolju internet obstaja oziroma kako okolje vpliva na rabo interneta in ali s tem vpliva na značilnosti, kot sta nevtralnost in avtonomnost.

3 Internet v globalnem sistemu

Enoznačne razlage pojma globalizacije ni. Lahko se nanaša na proces, način politike, tržno strategijo ali celo ideologijo. Se pravi, da o globalizaciji ne moremo govoriti, kot da *je* (ena globalizacija), temveč da globalizacije *so* (jih je več)²². Kljub temu se o njej govori, kot da obstaja oziroma se dogaja (ena globalizacija), in zato jo bomo zaenkrat uporabljali na tak način. Medsebojna povezanost elementov, ki je nastala zaradi globalizacije, je večdimenzionalna. Priljubljen opis globalizacije je ta, da predstavlja proces *top-down* in ustvarjanje enega globalnega sistema, ki se izraža v vseh delih sveta. V tem pogledu je globalizacija enačena s homogenizacijo, se pravi s poenotenjem kulturnih, socialnih, ekonomskih in političnih razlik (Heywood 2007, 143–144). Obstajajo mnenja, da ima globalizacija izrazito neoliberalen značaj in da je kapitalizem tisti, ki poganja globalizacijo, ter obratno. Medtem ko neoliberalci zagovarjajo mnenje, da bo (ali je že) kapitalizem ljudem prinesel blaginjo in več možnosti, pa nasprotniki to mnenje zavračajo in posledice kapitalizma označujejo z neenakostjo in izkoriščanjem.

Kakšno vlogo ima demokracija v globalizaciji oziroma kako je globalizacija vplivala na demokracijo²³? Opis razmerja med demokracijo in globalizacijo seveda ni preprost, predvsem če podpiramo mnenje, da sta oba procesa stalno razvijajoča se in zato tudi nezaključena.²⁴ To besedilo vseeno izhaja iz predpostavke, da globalizacija demokracijo omejuje oziroma da spodkopava njene temelje. Če zagovorniki globalizacije v njej vidijo orodje za demokratizacijo, pa njeni nasprotniki to mnenje zavračajo²⁵. Predvsem v času svetovnih gospodarskih kriz globalizacijo spremljamo izrazito z ekonomske

²² Besedi *je* in *so* sta na tem mestu uporabljeni zaradi označevanja števila, zato se globalizacijo lahko razume kot statično in celo neizbežno. Problem definicije globalizacije lahko osvetli razmišljanje Pikala (2006, 55), ki je dejal: "V neoliberalni različici globalizacije je problematično predvsem to, da ni zavedanja o tem, da stvari "so" zaradi pomena, ki se jim ga daje. Globalizacija se ne dogaja zato, ker bi se "zares" dogajala. Dogaja se zato, ker se jo kot tako slika. Dogaja se zaradi intersubjektivnega dogovora o tem, da obstaja, oz. se dogaja zato, ker je prestol hegemonskega védenja zavzela določena politična in epistemskična opcija, ki trdi, da globalizacija "je"."

²³ Giddens je dejal, da je "paradoks demokracije v tem, da se širi po svetu (...) vendar je v zrelih demokracijah, ki naj bi jih ostali svet posnemal, močno razširjena nevera (angl. disillusionment) v demokratične procese" (v Bentivegna 2006, 333). Prav tako je močno razširjena nevera v demokratično naravo globalizacije.

²⁴ Haček in Zajc (2006, 7) menita, da je zato "bolje govoriti o demokratiziranju in globaliziranju".

²⁵ Rizman (2006, 13) tako pravi: "Tako kot prej v nacionalnih družbah imamo tudi v globalni opravitvi z realnostjo hierarhije in dominacije, s katerima se je mogoče spopasti tako, da ju prepoznamo kot kritični demokratični primanjkljaj ...".

perspektive. Nasprotniki neoliberalne globalizacije tako opozarjajo na koncentracijo ekonomske moči, ki ima negativne posledice na demokracijo. Glavne predstavnice te koncentracije moči naj bi bile tako transnacionalne korporacije, ki so krive za privatizacijo dobičkov in porazdelitev oziroma socializiranje izgub.

V tem smislu bi lahko rekli, da je demokracija ogrožena zaradi dejstva, da hitrost ekonomske globalizacije presega hitrost politične globalizacije. Medtem ko se ekonomske aktivnosti ne ozirajo preveč na državne meje, se politične aktivnosti še vedno izvajajo predvsem v državah (Heywood 2007, 149). Tak občutek lahko seveda dobi državljan, ki mu politika v državi sporoča, da so ekonomske aktivnosti države posledica širših, globalnih ekonomskih aktivnosti, se pravi, da mora posledice teh globalnih ekonomskih aktivnosti krotiti (v primeru gospodarskih kriz) država oziroma politika v tej državi. Toda to je le delni opis realnosti. V resnici se ekonomsko in politično prepletata, vplivata eno na drugo, in sicer tako na globalni, državni in lokalni ravni. Poleg tega so en od drugega odvisni tudi ti trije različno veliki prostori.

Ko je govora o globalizaciji, seveda ne moremo mimo IKT oziroma interneta. Internet je "pomagal" globalizaciji s svojo sposobnostjo hitrega prenosa informacij, globalizacija pa je s svojimi ekonomskim elementi omogočila razmah interneta²⁶. Kako sta torej internet in globalizacija povezana oziroma kakšno vlogo ima internet v globalizirajočem se svetu? Na naslednjih straneh bomo poskušali umestiti internet in njegov potencial za demokratizacijo v svetovni sistem, se pravi raziskati, kakšno je vseobsegajoče okolje interneta. Če je bilo v prvem delu te diplomske naloge govora bolj o demokratičnem potencialu interneta na državni ravni, se bomo na naslednjih straneh osredotočili na globalno neoliberalno demokracijo, ki obkroža internet oziroma katerega del je.

Čeprav je van Dijk rekel (2000, 39), da je mogoče IKT uporabiti tudi za razpršitev politične moči zunaj tradicionalnih meja nacionalne države, se ta trditev zdi težko sprejemljiva, predvsem zaradi dejstva, da na globalni ravni še ni zrasla nobena institucija, ki bi sprejemala odločitve v smislu nacionalnega parlamenta²⁷. Mednarodne

²⁶ Castells (1996, 13) pravi, da "trenutna tehnološka revolucija izvira in se širi, ne po naključju, iz zgodovinskega obdobja restrukturiranja kapitalizma, za katerega je bila tudi bistveno orodje".

²⁷ Webb povzema Tarrowa, ki pravi, da globalna družbena gibanja ne obstajajo, ker ni nobenih globalnih priložnostnih struktur (v Webb 2006, 83). "Globalni nivo nima prizorišč za politično participacijo, nobenih političnih tarč, ki bi jim družbena gibanja nasprotovala (...) Globalne institucije, kot so WTO, so

ali nadnacionalne ustanove ne predstavljajo subjekta, ki bi bil sposoben sprejemati zahteve ljudstva, kot je to v navadi na državni ravni²⁸. Zato je treba van Dijkove modele demokracije najti v širšem okolju neoliberalne demokracije, ki jih obkroža. Med tem pa je treba pojasniti, kako je kapitalistični sistem preobrazil internet. Domneve o nevtralnosti in avtonomnosti interneta moramo preveriti v luči tega svetovnega sistema in ugotoviti, kakšne potenciale za demokratizacijo internet še ima. Še ima zato, ker kot je bilo zapisano v drugi delovni hipotezi: trenutni modeli oziroma tipi demokracij omejujejo demokratični potencial interneta. Lahko bi rekli, da svetovni sistem grozi internetu, kakršnega poznamo danes oziroma kot smo ga poznali še nedolgo nazaj. Internet se spreminja in postaja kot pomočnik demokracije vse bolj nemočen. Obenem pa začenja vse bolj koristiti neoliberalnemu modelu globalizacije.

3.1 Podobnost realnega in virtualnega sveta

"Pod vplivom neoliberalizma medijski sistemi po svetu doživljajo komercializacijo, privatizacijo in de/reregulacijo in se posledično združujejo v globalne megamedijske korporacije" (Dahlberg in Siapera 2007, 2). Trend, ki smo ga doživeli v realnem svetu, se ponavlja še v virtualnem. Medijski sistemi, katerega glavni nosilec²⁹ je postal internet, sledijo navadam kapitalistične preteklosti. Dahlberg in Siapera v svojem delu govorita o internetu kot o množičnem mediju, ki so ga zavzele konservativne sile z namenom doseganja svojih interesov. To naj bi vodilo k marginalizaciji opozicijskih glasov.

Prostor za marginalizirane glasove se odpira skozi komunikacijske prakse in skozi polisemijo (angl. polysemy) sporočil množičnih medijev. Toda gledano v celoti, politične skupnosti, ki razpravljajo in delujejo reflektivno, niso spodbujene. Prej se množične medije vidi kot takšne, ki posameznike izolirajo in jih preusmerijo k

bile ustvarjene z namenom, da so neodzivne in imajo drugačno logiko legitimnosti. Ne bodo poslušale globalnih družbenih gibanj, ker so se rodile gluhe" (Webb 2006, 83). To pomeni tudi, da nam IKT, ki nam potencialno omogočajo neposredno razpravo in odločanje, na globalni ravni ne koristijo.

²⁸ Tako kot so lahko instrumenti IKT dodatki nacionalnim institucionalnim politikam, so lahko dodatki tudi "višjim" institucionalnim politikam.

²⁹ Oznaka glavnega nosilca ni pretirana, če spremljamo premike vseh večjih medijskih hiš (radijskih, televizijskih, časopisnih itd.) na internet ter porast spremljanja novic na internetu s strani ljudi. Zanimivo je, da televizijske hiše vse bolj spremljajo dogajanje na internetu oziroma ustvarjajo novice, za katere material je bil pridobljen na internetu. Na mnogih televizijskih hišah lahko zasledimo novice, da neko določeno število ljudi, ki so člani Facebooka, o neki temi misli to ali ono. Toda to se že bolj tiče vprašanja novinarske profesionalnosti.

medijskim spektaklom, dejanjem, ki pritegujejo pozornost javnosti (angl. publicity stunts), potrošniškim nasvetom in diskurzom, ki legitimirajo dominantne ideologije (Dahlberg in Siapera 2007, 3).

Te kritike neoliberalizma lahko podprejo dejanja oziroma delovanje enega izmed največjih subjektov na internetu – Googla. Ustanovitelja Googla, Larry Page in Sergey Brin, z motom *Do No Evil* verjetno nista imela v mislih razširitev in poglobitev demokracije³⁰. V letu 2010 je spletno stran Google.com vsak dan obiskalo približno 44 % vseh uporabnikov interneta (Alexa 2010). Google.com je tako najbolj obiskana stran na internetu. Najpogosteje uporabljena storitev, ki jo nudi korporacija Google, je spletni iskalec, dostopen na tej strani. Tudi ta je najpogosteje uporabljen iskalec na internetu, saj je septembra 2010 predstavljal 81,79 % vsega tržnega deleža med iskalci (Statowl 2010). Ta podatek razkrije monopol Googla, katerega moč z vsakim mesecem raste. Moč je mišljena kot sposobnost upravljanja, podajanja in nadziranja informacij. Če so raznovrstnost, dostopnost in nevtralnost informacij, ki se jih doseže z uporabo IKT, pogoji za vpeljevanje demokratičnih elementov v politični sistem, potem se o Googlu lahko govori kot o nedemokratični instituciji, ki ima izjemno moč nad uporabo ali bolje rečeno uporabniki interneta.

Google je svoj veliki pohod začel s praktično uporabo tehnologije PageRank, ki je bila razvita leta 1998. Ta tehnologija ali natančneje algoritem je srce Googlovega spletnega iskalca. Njegov zapleten ustroj je odvisen od nekaj dejavnikov, v splošnem pa pomeni to, da ima spletna stran na internetu več možnosti, da jo bo uporabnik našel, če do nje vodi več povezav (angl. hyperlink). Poleg tega ima določena spletna stran več možnosti, da se jo obišče, če do nje vodi povezava iz "verodostojne" oziroma "pomembne" strani, kar v praksi pomeni, da ima močno finančno zaledje oziroma da jo administrirajo strokovnjaki (Peršin 2010, 10). Nevarnosti teh iskalcev izpostavita Oblakova in Petrič (2005, 45), ki pravita, "da obstoj iskane besede na spletnem mestu pomeni, da je spletno mesto tudi kredibilen vir informacij o iskani temi", ter da tisti, ki iščejo informacije, slonijo na predpostavki, "da je povezava objektivni kazalec pomembnosti spletnega mesta". Kako pomembni so danes postali iskalci, razložita Introna in Nissenbaum

³⁰ Čeprav podjetnikom (tako kot drugim posameznikom) mogoče ne gre očitati nezanimanja za demokracijo.

(2000, 31): "Nudijo osnoven dostop to interneta, tako tistim, ki imajo kaj povedati ali ponuditi, kot tistim, ki želijo kaj slišati in najti"³¹.

Nevarnosti, na katere opozorita Oblakova in Petrič, seveda niso samo v domeni spletnih iskalcev, ampak celotnega interneta. Informacije, ki jih ta vsebuje, niso vedno preverljive, zato je na tem mestu treba omeniti nekritično prejemanje le-teh s strani posameznikov. Kredibilnost informacij se v mnogih primerih izraža le skozi vplivnost strani, vplivnost pa je posledica načrtnega dela lastnikov strani. Internet je v nekem smislu postal podoben starejšim tehnologijam, kot je na primer televizija. Velika nevarnost za nevtralnost informacije je ekonomski interes, ki podpira razširjanje teh informacij. "V teoriji medmrežje daje ljudem možnost govora. V bistvu pa samo najglasnejši oziroma tisti z največ denarja dosežejo, da se jih sliši" (Keen 2007, 92).

Pojav ekonomsko vplivnih igralcev na internetu nosi za seboj podobne posledice kot v realnem svetu. Gre za ponovno reproduciranje kapitalističnega sistema, tokrat v virtualnem svetu³². Primer so lahko oglasi, ki nas na televiziji naslavlajo le v določenih minutah programa, na internetu pa so prisotni tako rekoč nenehno. "Naloga oglaševalcev na medmrežju je to, da nas prepričajo, da v bistvu ne oglašujejo" (Keen 2007, 89), je trditev, ki dobro opiše stanje na internetu³³. Oglaševalci so ljudem sledili na internet, ko so opazili, da uporaba interneta narašča, in ugotovili, da jim internet s svojimi povezavami nudi skorajda neskončne možnosti. Korporacije, kot so Google (in teh ni veliko), tako največji delež prihodkov dobijo z oddajanjem oglaševalskega prostora.

Iskalci in druge "pomembne" strani v mnogih primerih predstavljajo prvi stik posameznika z virtualnim svetom. Če je v preteklosti veljalo, da je internet

³¹ Pomembnost zmožnosti, da nekaj poveš, je izpostavil Keane (1991, 178–179): "Svoboda javne besede je svoboda javne razprave, javna razprava je razmišljanje v javnosti, razmišljujoča javnost pa tista podlaga, na kateri edino lahko temelji pametna politika. Razmišljanje brez javnosti je značilnost totalitarizma, javnost brez razmišljanja je vladavina drhali".

³² Resnick (1998) govori o "normalizaciji kiberprostora", ki naj bi sledila istim načelom, ki veljajo za realni svet.

³³ Na mnogih spletnih straneh lahko zasledimo grafične oglase oziroma bannerje, ki delujejo, kot da so "naravni" element spletnih strani. Poleg tega lahko na internetu opazimo "zasledovanje" uporabnikov. Določeni oglasi (ali bolje rečeno, teme oglasov) bodo posamezniku sledili, ne glede na to, na kateri spletni strani se bo uporabnik nahajal.

decentralizirana mreža, ki je v lasti vseh³⁴, se zdi, da je današnje stanje v veliki meri drugačno, saj se internet koncentrira, centralizira in privatizira. 30 velikih podjetij, kot so na primer Google (ki je leta 2009 kupil YouTube), Limelight, Facebook, Microsoft ipd., je konec leta 2009 ustvarjalo in nadzorovalo 30 odstotkov vsega prometa (pretoka informacij) na internetu (Arbor Networks 2009). Dejstvo je, da internet obsega ogromno količino informacij, da katerih bi težko prišli, če bi samo naključno brskali po spletnih straneh in zato so spletni iskalci nekako koristni, ker vse te informacije organizirajo.

Navkljub – ali raje zaradi – številčnosti informacij, ki so na voljo na internetu, se državljani kopičijo okoli nekaj največjih informacijskih virov. Medtem ko je res, da državljani niso soočeni z mnogimi formalnimi ovirami za objavo svojih mnenj na internetu, je to odprtost v najbolj trivialnem smislu. Iz perspektive množičnih politik nam ni mar, kdo objavlja, ampak koga se bere – in tu je mnogo formalnih in neformalnih ovir, ki zavirajo možnost navadnih državljanov, da dosežejo občinstvo. Večina spletnih vsebin nima povezav, ne privablja pogledov in ima majhno politično relevantnost. Ta hierarhija je strukturna, vsita v povezave, ki sestavljajo internet (Hindman 2009, 18).

Avtor tako opozarja na dominacijo Googla, Yahoo!-ja in Microsofta, ki predstavljajo te hierarhije. Hierarhije, ki po njegovem mnenju niso nevtralne v povezavi z demokratičnimi vrednotami (Hindman 2009, 19).

3.2 Sprememba interneta

Van Dijk (2000, 49–51) je izrazil mnenje, da bo prihodnost politike in demokracije v povezavi z IKT najverjetneje kombinacija značilnosti treh potencialnih modelov digitalne demokracije. Ideja internetnega modela je bila najbolj popularna v 90. letih. Po tem modelu bo politična komunikacija v prvenstveno javnem in odprtem internetu postajala vse bolj horizontalna. Internet ne bo imel središča, ampak le nešteto posredniških strani in relativno nevtralnih spletnih iskalcev ter drugih navigacijskih

³⁴ Zanimivo je, da se tako internet kot demokracijo lahko razume (ali se ju je razumelo) kot *od* vseh in *za* vse.

sistemov. V tem modelu sta prevladujoča vzorca konverzacije in konzultacije³⁵, ki državljanom omogočata razpravo o raznovrstnih političnih zadevah in omogočata pridobitev javnih informacij, ki so na voljo na nešteti informacijskih straneh in sistemih. Najpomembnejša pri tem modelu je visoka stopnja interaktivnosti.

Ta model naj bi bil še posebno priljubljen pri tistih, ki želijo politiko razpršiti v družbo ali ustvariti popolno alternativo sedanji institucionalni politiki, kot so to zagovorniki plebiscitarne in libertarne demokracije. V drugi polovici 90. let pa so se na internetu pojavili trije drugačni trendi. Prvi je rast komercialnih ponudb in praks na internetu, drugi je želja po urejenosti interneta zaradi preobilja informacij, tretji pa poskusi vlad in korporacij, da ukrotijo tako imenovano anarhičnost interneta. Van Dijk je bil mnenja, da bo vse skupaj vodilo k temu, da bo internet postal normalen množični medij, z edino razliko v tem, da bo bolj interaktiven kot prejšnji množični mediji. Vprašal pa se je, kakšna stopnja interaktivnosti bo dosežena (van Dijk 2000, 49–50).

Napovedi van Dijka so se očitno uresničile in internet preobrazile v svet, ki ima veliko podobnosti z drugima dvema modeloma, ki jih je predvidel – marketinškim in infokratičnim. Marketinški model je precej bolj v skladu z delovanjem starih množičnih medijev in s trenutnimi praksami institucionalne politike. Po tem modelu se prevladujoč delež informacij ustvari v centru in se jih nato posreduje na obrobje. Interaktivnost je v tem modelu manjša kot v internetnem, saj povratne informacije potrošnikov služijo le kot marketinško sredstvo. Na političnem trgu pa ta model pomeni prevlado informacijskih kampanj vlad, javnih administracij, političnih strank ter predvsem raznoraznih korporacijskih in civilnih skupin pritiska (van Dijk 2000, 50). Politični marketing z internetom tako dobi velikega pomočnika.

Tretji, infokratični model naj bi samo še poglobil marketinškega. Medtem ko je bila v slednjem najpomembnejša lastnost IKT sposobnost alokucije, pa v tem modelu prevladuje vzorec registracije. "V javnih administracijah, poljavnih organizacijah,

³⁵ Instrumenti IKT so po van Dijk (2000, 40) razvrščeni glede na komunikacijske koncepte oziroma tokove. Računalniško posredovane volilne kampanje, računalniško posredovane informacijske kampanje, informacijski centri in javni servisi so povezani z alokucijo oziroma nagovarjanjem; širše dostopni javni informacijski sistemi in bolj razviti javni informacijski sistemi, kot je internet, so povezani s konzultacijo oziroma posvetovanjem; registrski sistemi vladnih služb in javne uprave, računalniško podprta državljanska povpraševanja, elektronske ankete, elektronski referendumi in elektronske volitve z registracijo; podporni sistemi skupinskemu odločanju pa s konverzacijo oziroma pogovarjanjem.

velikih korporacijah in političnih organizacijah rastejo močne infokracije kot naslednice tradicionalnih birokracij" (van Dijk 2000, 50). Van Dijk je opozoril na sodelovanje teh akterjev, ki pridobivajo podatke³⁶ o državljanih, potrošnikih in zaposlenih in si jih nato tudi izmenjujejo, kar bi lahko vodilo ne samo do nadzorujoče države, ampak do nadzorujoče družbe. Naloga teh akterjev je tako pridobivanje kar se da velikih količin informacij z obrobja in stekanje teh informacij v središče, spet z minimalno stopnjo interaktivnosti (van Dijk 2000, 51).

Kaj nam o šestih modelih demokracije, ki jih je definiral van Dijk, povesta marketinški in infokratični? Če sledimo predpostavki, da sodobne liberalne demokracije vključujejo plebiscitarne, pluralistične in participativne elemente, moramo biti pozorni na marketinški in infokratični model, ki sta se razvila s pomočjo IKT in ki obstajata vzporedno s temi tremi. Na tem mestu nam lahko pomagajo vzorci interaktivnosti oziroma informacijskega toka.

Pri plebiscitarnem modelu demokracije so tako najbolj zaželeni instrumenti IKT, ki omogočajo registracijo, predvsem glasovi in mnenja posameznikov. V pluralističnem modelu demokracije se ob konzultaciji in registraciji poudarja predvsem konverzacija oziroma sistemi, ki to omogočajo. Po van Dijk (2000, 43) so to elektronska pošta, razpravljalni sezname, telekonference in podporni sistemi razpravam. Participativni model demokracije pa bo najbolj izkoristil orodja, ki so povezana z alokucijo in konzultacijo.

Kakšne vplive na demokratizacijo imata marketinški in infokratični model, če jih skozi način informacijskih tokov preslikamo na različice demokratičnih sistemov? Če je cilj političnega sistema povečanje participativnih elementov demokracije s pomočjo alokucijskih in konzultacijskih sposobnosti IKT, se za to uporabi tiste tehnologije, ki se na internetu uporabljajo pri marketinškem modelu. V tem primeru se uporabi tiste tehnologije, ki omogočajo pošiljanje informacij iz središča (kjer se tudi ustvarijo) na obrobje. Povratni tok informacij je prisoten, a le za to, da je mogoče ponovno pošiljanje informacij iz središča. V politiki bi lahko podobnosti z alokucijo našli v delovanju vlad, ki zasedajo središče države, tvorijo informacije in jih nato pošiljajo državljanom ter

³⁶ Pridobivanje podatkov je predpogoj za "zasledovalne" taktike oglaševalcev na internetu.

upajo na povratno informacijo, zato da bi se prilagodile in ostale v središču. Konzultacija ostane domena drugih delov institucionalne politike, kot so politične stranke, ki na državni ravni zasedajo več središč, podobno kot vlade pa ustvarjajo in širijo informacije na obrobje, se pravi k državljanom. Od vlade se razlikujejo le v tem, da so državljanom bližje, uporabljajo pa iste marketinške prijeme in se tako kot časopisi in televizijske hiše prodajajo volivcem na podlagi medsebojnih razlik, le da ne ustvarjajo tiskovin in programov, ampak informacijske volilne kampanje.

Infokratični model, ki se je razvil na internetu, uporablja iste tehnologije kot politični sistem, ki stremi k plebiscitarnim elementom demokracije, se pravi, da zagovarja registracijski način informacijskega toka. Vlade v tem primeru še vedno uporabljajo alokucijske sposobnosti IKT, a jih zaradi želje po učinkovitosti nadgradijo z registracijo. Še vedno ostajajo v središču, le da zdaj informacije prejemajo s pomočjo elektronskih glasov in referendumov. Učinkovitost tako legitimira vlado, ki lahko zato še vedno uporablja marketinške prijeme, ko je to potrebno.

Pluralistična demokracija je tako še najmanj odvisna od marketinškega in infokratičnega modela, ki danes prevladujeta na internetu. Čeprav zagovorniki pluralistične demokracije ne predvidevajo odpravo države ali vlade, pa jo želijo zaobiti s pomočjo IKT, ki omogočajo konverzacijo, konzultacijo in registracijo. Zadnji način informacijskega toka, ki sicer omogoča plebiscitarne oblike demokracije, se tu prav tako uporablja zaradi želje po učinkovitosti. Vendar ne moremo govoriti o enem središču, saj pluralnost predvideva več manjših središč. Organizacije civilne družbe, ki zasedajo ta središča, uporabljajo konzultacijske in predvsem konverzacijske sposobnosti IKT za interno in medsebojno komunikacijo ter za komunikacijo z državljanji. Z zavračanjem alokucije se pogoji za marketinški in infokratični model zmanjšujejo, kar pluralistični model demokracije še najbolj približa internetnemu.

Van Dijkovi trije modeli digitalne demokracije, osnovani na načinu oziroma smeri informacijskega toka, so tako kot šesterica modelov demokracije, ki razlagajo poglede na oblikovanje in uporabo IKT v politiki, idealni tipi. Torej ne obstajajo v čisti obliki, ampak se med seboj prepletajo. Internetni model je danes še vedno prisoten, toda v veliko manjši meri kot pred desetletjem ali dvema, saj ga počasi izpodrivata marketinški in infokratični. Prav tako se v političnih sistemih držav prepletajo plebiscitarni,

pluralistični in participativni modeli demokracije. Ti predvidevajo uporabo določenih IKT za demokratizacijo, vendar so deležni vpliva virtualnega sveta oziroma interneta, na katerem v osprednje vse bolj stopata marketinški in infokratični model.

Trenutni procesi na internetu oziroma določen način uporabe tehnologij, ki vodijo k centraliziranemu upravljanju in posredovanju informacij, lahko postanejo zgled za realni svet. Oglaševanje je vstopilo na internet, se tam z novimi tehnologijami preobrazilo in se podalo nazaj v realni svet, kjer je zdaj na voljo institucionalni politiki. Uporaba IKT s strani politike lahko pelje v popolnoma drugo smer, kot si jo želijo zagovorniki demokracije. Politika lahko začne IKT uporabljati oziroma jih dati za uporabo na voljo državljanom, na načine, ki bodo povečali njeno moč in obenem legitimirali uporabo teh istih IKT.

3.3 Generativnost interneta

Če je bilo na prejšnjih straneh govora o načinih uporabe IKT oziroma interneta, pa je zdaj treba usmeriti pozornost še na fizične elemente, ki predstavljajo arhitekturo interneta. Čeprav internet dojemamo kot nekaj nefizičnega oziroma virtualnega, kot nekaj, kar obstaja zunaj realnega sveta, se zavedamo, da internet ustvarjajo tudi oprijemljivi predmeti. Celotna mreža povezav, ki predstavlja internet, ima na končnih točkah fizične nosilce, kot so osebni računalniki, strežniki, mobilni telefoni, ti pa so med seboj povezani s pomočjo brezžičnih usmerjevalnikov, koaksialnih kablov, optičnih vlaken itd³⁷. Pozornost se bo v tem poglavju tako preusmerila na nekatere naprave oziroma aparate, ki jih ljudje uporabljajo, da lahko vstopijo na internet oziroma ga uporabljajo.

Jonathan Zittrain je v svoj knjigi *The Future of Internet* (2008) opisal naprave, ki omogočajo dostop do interneta, kakšna je narava teh naprav in kako bodo vplivale na naravo samega interneta. V uvodu knjige poda primerjavo med dvema napravama, ki jih je na trg poslala korporacija Apple. Leta 1977 je javnosti predstavila osebni računalnik Apple II, štiriindvajset let kasneje pa iPhone, ki je mešanica treh naprav – iPod³⁸,

³⁷ To je zelo skop opis strojne opreme. Nove tehnologije so izumljene skoraj vsak dan in veliko število teh je sposobnih priključiti se na internet.

³⁸ Prenosni predvajalnik zvočnih, slikovnih in videovsebin.

prenosnega telefona in naprave za dostop na internet (Zittrain 2008, 1–2). Čeprav obe napravi prihajata izpod rok istega človeka – Steva Jobsa –, pa sta napravi spodbudili dve popolnoma nasprotujoči si revoluciji, saj sta to različni tehnologiji. "Apple II je bil v temelju generativna tehnologija (...) Ljudi je vabil, da na njem eksperimentirajo. Ljubitelji so pisali programe. Podjetja so začela načrtovati prodajo programske opreme (...) Apple II je bil ustvarjen za presenečenja – za zelo dobra (VisiCalc)³⁹ in za ne tako dobra (neizbežna in pogosta zrušenja računalnikov)" (Zittrain 2008, 2). Potem opiše značilnosti iPhonea: "iPhone je nasprotje. Je sterilen. Namesto da je platforma, ki privablja inovacije, iPhone pride predprogramiran. Ni ti dovoljeno dodajati programov v to vse-v-enem-napravo, ki ti jo prodaja Steve Jobs. Je funkcionalno zaklenjena, čeprav jo Apple lahko nadgradi na daljavo" (Zittrain 2008, 2)⁴⁰.

Avtor s temi primeri opozarja na to, s kakšnimi napravami ljudje vstopajo in bodo vstopali na internet, ter predvsem na to, kakšen lahko internet postane. Ključen opis interneta v tem poglavju je tako njegova generativnost, ki jo Zittrain opisuje kot "zmožnost sistema, da ustvari nepredvidene spremembe prek nefiltriranih prispevkov širokih in različnih občinstev" (Zittrain 2008, 70). Generativnost tako povezuje "input", ki je sestavljen iz nefiltriranih prispevkov ljudi in skupin, za katere ni nujno, da delujejo skupaj⁴¹, in "output", ki predstavlja nepredvidene spremembe. Generativnost sistema pomeni tudi vrste odnosov med sistemom in uporabniki ter vrste odnosov med samimi uporabniki. Ti odnosi povedo, ali se uporabniki identificirajo kot tisti, ki nekaj prispevajo in sodelujejo, ali kot zgolj potrošniki (Zittrain 2008, 70–71).

Jobs je na predstavitvi iPhonea odkrito dejal: "Mi določimo vse, kar je na telefonu (...) Ne želite si, da bi bil telefon podoben osebnemu računalniku. Zadnja stvar, ki si jo želite, je, da po tem, ko naložite tri aplikacije na telefon in potem poskušate narediti klic, telefon ne deluje več. Ti so bolj podobni iPodom kot računalnikom" (cit. po Zittrain 2008, 3). Smer razvoja interneta in z njim povezanih naprav je tako po mnenju Zittraina jasna. Ker je generativnost interneta omogočila tudi stvari, kot so virusi,

³⁹ VisiCalc je bil program za izdelavo tabel, ki je se je uporabljal predvsem v računovodstvu. Uporabnost tega programa je pripomogla Applu II, da se je razširil tudi v poslovni svet. Programi, kot so VisiCalc, so v ljudeh prebudili zavedanje, da so tehnologije, kot je osebni računalnik, koristne in da niso samo domena strokovnjakov in raziskovalcev na univerzah oziroma v akademski sferi.

⁴⁰ "Nadgrajevanje na daljavo" in posledice tega bodo opisane v naslednjem poglavju.

⁴¹ To lahko navežemo na razumevanje prostora, ki je bilo predstavljeno v začetnih poglavjih. Generativnost pomeni "zoževanje prostora" (Shapiro v Saco 2002, 74) oziroma zavračanje prostorskih ovir.

neželena elektronska pošta, kraje identitet in zrušitev računalniških sistemov, smo se ljudje zaradi strahu pred temi zadevami odpovedali svobodi, saj želimo biti varni. Osebni računalniki so postali tako priljubljeni zato, ker so ljudem, ki so na njih programirali, omogočili nove izume. Enako se je dogajalo v primeru interneta. Tako osebni računalnik kot internet sta bila v preteklosti⁴² generativna sistema, toda prihodnost je po besedah Zittraina drugačna in ne predstavlja "generativnega osebnega računalnika, priklopljenega na generativno mrežo", ampak predstavlja "sterilne aparate, zvezane z mrežo nadzora (angl. control)" (Zittrain 2008, 3).

Lahko bi rekli, da osebni računalniki bijejo bitko s sterilnimi napravami oziroma da se bojujejo proti temu, da bi sami postali takšni. Primere lahko vidimo v šolah, knjižnicah, internetnih kavarnah in v podjetjih, kjer uporabniki računalnikov niso njihovi lastniki. Toda nevarnosti, kot so računalniški virusi, obstajajo, in več časa, ko preživimo na internetu, bolj bodo naši osebni računalniki podvrženi tem nevarnostim. Če se bodo ti varnostni problemi nadaljevali (in zagotovo se bodo), lahko zaradi strahu pred njimi začnemo uporabljati zaklenjene oziroma sterilne naprave, ki naj bi bile manj podvržene tem nevarnostim. Ta zaklenjenost pa bo ironično odpirala možnosti za opazovanje in nadzor s strani regulatorjev. Regulatorji bodo lahko različni subjekti. To bodo ustvarjalci teh naprav ali pa države, ki bodo prejemale informacije od teh ustvarjalcev. Nove tehnologije dopuščajo najrazličnejše načine uporabe (in zlorabe), ki si jih v preteklosti nismo mogli predstavljati.

3.4 Omejenost (razumevanja) interneta

Google je junija letos na spletnem dnevniku, namenjenemu razvijalcem programske opreme Android, objavil obvestilo, da je pred kratkim prek oddaljenega dostopa izbrisal dva programa, ki jih je pripravil raziskovalec varnosti programske opreme Jon Oberheide. Za izbris programske opreme je Google uporabil namensko tehnologijo, ki je vgrajena neposredno v odprtokodni mobilni operacijski sistem Android. Oberheide je ta "virus" pripravil le z namenom, da dokaže, da je spletni portal Android Market možno izkoriščati za izvajanje načrtnih napadov na uporabnike mobilnih telefonov, opremljenih z Androidom. Varnost uporabnikov ni bila ogrožena, saj sta programa na

⁴² Ko smo še lahko govorili o internetnem modelu, po katerem je bil internet javen in odprt, komunikacija med uporabniki pa horizontalna.

zaslonih mobilnih telefonov izpisala le frazo "Hello World". Uporabniki so prek spletnega portala Android Market skupno prenesli okoli 400 takšnih datotek. Google je trdil, da je bila namenska tehnologija za izbris programske opreme pripravljena zgolj z namenom varovanja uporabnikov pred širjenjem škodljivih programskih kod. V primeru sile se lahko na ta način namreč v relativno kratkem času odstrani vsa škodljiva programska koda iz naprav (Računalniške novice 2010). Takšne tehnologije omogočajo Googlu, da popolnoma nadzoruje napravo, saj se je v razvoju te zgodbe ugotovilo, da lahko Google, poleg tega da podatke, ki so na telefonu, izbriše, tudi "nalaga", se pravi pošilja na to napravo. Nekateri bi rekli, da ta sposobnost Googla oziroma Androida predstavlja izjemno skrb za potrošnika, toda ali je res tako?

Stalna povezava z internetom nam prinaša prednosti in slabosti. Kot z vsemi tehnologijami smo tudi z napravami, ki jih kritično ocenjuje Zittrain, dobili nove možnosti za komunikacijo in prenos informacij, toda s čim smo to plačali? Zaradi varnosti smo se odrekli delu svobode in se podvrgli pogledu in nadzoru, oziroma kot bo govora v nadaljevanju, vstopili smo v družbo nadzora. S tem ko na internet prenašamo vse večje količine osebnih podatkov, se izpostavljam novim nevarnostim. Državi oziroma njenim represivnim aparatom je zdaj veliko lažje priti do informacij kot v preteklosti, ko so morali uporabiti pravne vzvode, da so prišli v hišo posameznika, se usedli za njegov računalnik in nato pregledali podatke na trdem disku. V nevarnem času terorizma, računalniških virusov in pedofilov je veliko IKT-podjetij voljnih ali bolje rečeno prisiljenih predati osebne podatke državnim institucijam.

Kako se bodo posamezniki in skupine borili za demokracijo, če je naša digitalna prihodnost polna zaklenjenih, sterilnih oziroma negenerativnih naprav? Osebni računalnik, kot ga poznamo danes, verjetno ne bo popolnoma izginil in prav tako bodo obstajali deli interneta, ki bodo imeli generativne kvalitete⁴³. Če bodo države prevzemale načine uporabe tehnologij od glavnih in najmočnejših igralcev na internetu, bodo svojim državljanom lahko ponudile slabe instrumente za demokratizacijo. Dominantni akterji, ki ohranjajo in izboljšujejo marketinški in infokratični model

⁴³ Google razširja svojo prisotnost na splet, na namizje (angl. desktop) oziroma osebne računalnike (z operacijskim sistemom Google Chrome) in na mobilne telefone (z Androidom). Ta dejanja lahko vodijo do dominacije na teh treh področjih, kar pomeni, da se bo ohromila inovacija, ki jo lahko nudijo manjša podjetja, ki bodo težko vstopala na internet (Fawzi 2010). Ovire, kot je monopol Googla, bodo manjšim podjetjem in tudi posameznikom onemogočale inovativnost in bodo preprečevale dostop do še obstoječih generativnih prostorov na internetu oziroma bodo preprečevale ustvarjanje generativnih prostorov.

digitalne demokracije, zavirajo generativni potencial interneta in to strategijo prenašajo na države.

Ne prejšnjih straneh je bilo moč zaslediti mnenje, da vpeljavajo IKT v politične procese izvaja država, ko hoče zadovoljiti določen model demokracije – plebiscitarni, participativni ali pluralistični –, ki je element ali bi moral biti element celotnega političnega sistema v državi. Seveda pa tega ne gre razumeti kot popolno nezmožnost vpeljav IKT v sistem s strani državljanov. Naloga le-teh je, da IKT uporabljajo na načine, kot jih predvidevajo ti trije modeli demokracije in da v njih najdejo celo pozitivne elemente za demokratizacijo, toda ob odsotnosti države ali oblasti, tako kot so to predvideli zagovorniki libertarnega modela. Vprašanje na tej točki se tako glasi, kako uporabljati IKT oziroma internet kot orodje za "bottom-up"-proces? Drugo vprašanje pa je, kako uporabljati te tehnologije na globalni ravni. Na globalni ravni zato, ker nam sistem, v katerem živimo – kot bomo videli v nadaljevanju –, ne dopušča druge možnosti.

4 Internet in multituda

Koncept multitude nam demokratični potencial interneta pomaga razmeti v drugačni luči. Pokaže nam nove dimenzije odvisnosti med internetom in njegovim okoljem. Z novim načinom umestitve tehnologije v kapitalistični sistem oziroma v neoliberalno globalizacijo nam potencialnost multitude kaže nove načine za izrabo interneta kot orodja za demokratizacijo. Multituda, kot jo razumeta Negri in Hardt, nudi novo teoretsko podlago za analizo neoliberalne globalizacije in se tako ločuje od preteklih opredelitev demokracije in s tem tudi od modelov digitalne demokracije, ki smo jih spoznali na preteklih straneh. Temeljni pojmi, na katerih bo sledilo nadaljevanje pričujočega besedila, so multituda, imperij in biopolitika⁴⁴. Multituda predstavlja nov politični oziroma natančneje razredni koncept, ki je po mnenju Hardta in Negrija v današnjih časih nujno potreben, da razumemo demokracijo.

Multituda⁴⁵ je "odprta mreža singularitet, ki se povezuje na podlagi skupnega, ki ga delijo, in na podlagi skupnega, ki ga proizvajajo" (Hardt in Negri 2005, 131), je "notranje različen, mnogoter družbeni subjekt, katerega konstitucija in akcija ne temeljita na identiteti ali enotnosti" (Hardt in Negri 2005, 106) in je "vrsta družbenega mesa, ki se organizira v novo družbeno telo" (Hardt in Negri 2005, 332). Te definicije nam lahko služijo za začetni opis pojma, za njegovo boljše razumevanje pa je treba opisati še koncept imperija.

Imperij je "globalni red, nova logika in struktura vladavine, nova oblika suverenosti" (Negri in Hardt 2003, 9) in je "odgovor na različne boje proti modernim strojem oblasti in posebej na razredne boje, ki jih je poganjala želja multitude po osvoboditvi" (Negri in Hardt 2003, 48). Koncepta sta tako neločljivo povezana, ker je "imperij k življenju priklicala multituda" (Negri in Hardt 2003, 48) in ker so "kreativne sile multitude, ki

⁴⁴ Vzporedno s temi tremi pojmi bodo predstavljeni še pojmi, kot so nematerialno delo, nadzor in gibanje, ki so prav tako interpretacija dela Negrija in Hardta oziroma podobno mislečih avtorjev.

⁴⁵ Negri je v *Vrnitvi* (2005, 97-98) dejal, da moramo multitudo razumeti v treh pomenih. "Prvi je filozofski in pozitiven: množstvo je tu določeno kot množstvo subjektov (...) V drugem pomenu je multituda razredni koncept: razred produktivnih singularnosti, razred delavcev nematerialnega dela (...) Tretji pomen: multituda je ontološka sila. To pomeni, da multituda uteleša dispozitiv, ki si prizadeva reprezentirati željo in spremeniti svet".

vzdržujejo imperij, prav tako sposobne avtonomne graditve protiimperija, alternativne politične organizacije globalnih tokov in menjav" (Negri in Hardt 2003, 12). Ta nova paradigma oblasti, ki je imperij, pa ima biopolitično naravo. "V biopolitični sferi je življenje oblikovano tako, da služi produkciji, in produkcija tako, da služi življenju" (Negri in Hardt 2003, 39). V biopolitični produkciji se "ekonomsko, politično in kulturno vse bolj prekriva in vzajemno investira" (Negri in Hardt 2003, 11)⁴⁶.

Pravkar opisani pojmi oziroma koncepti predstavljajo analizo, opis in kritiko svetovnega sistema, v katerem internet pridobiva vse večji pomen. Zato je treba z njihovo pomočjo ponovno razmisliti o naravi in strukturi interneta, o informacijah, ki sestavljajo internet in prek katerega potujejo, o dominantnih položajih na internetu, v katerih se operira s temi informacijami, o hierarhijah na internetu, o pojmu nadzora oziroma kontrole in ne nazadnje o razmerju med internetom in multitudo. Za novo razumevanje interneta potrebujemo nov konceptualni aparat.

4.1 Mreža mrež

Ključna pojma, ki povezujeta internet in multitudo, sta demokracija in demokratizacija. Multitudine zahteve po demokraciji oziroma po procesu demokratizacije se lahko uresničijo s pomočjo interneta. Da bi prišli do uresničitve teh zahtev, pa moramo internet in multitudo abstraktno povezati. Najprej lahko rečemo, da internet predstavlja enega izmed najmočnejših orodij za doseg ciljev multitude. Nadalje lahko rečemo, da multituda živi in deluje na oziroma v internetu. Končno lahko rečemo, da internet in multituda predstavljata eno in isto stvar (Peršin 2010, 4). Te trditve nam lahko v nadaljevanju služijo kot okviri za razumevanje stanj in procesov v realnem in virtualnem svetu. Na naslednjih straneh bomo videli, ali se te trditve med seboj izključujejo ali potrjujejo ali pa se morda na določenih točkah tudi prepletajo.

"Distribuirana mreža, kot je internet, je dobra začetna slika ali model multitude saj, prvič, različni vozli ostajajo različni, a so vključeni v mrežo, in drugič, zunanje meje mreže so odprte, tako da lahko kadarkoli dodajamo nove vozle in odnose", pravita Hardt

⁴⁶ V kolikšni meri se ekonomsko, politično in kulturno prekriva in vzajemno investira na internetu? Ali lahko govorimo o internetu kot o biopolitičnem prostoru oziroma ali biopolitična produkcija velja tudi za virtualni svet?

in Negri (2005, 10) v uvodu svojega dela. Sama omemba interneta v njenem delu seveda še ni dovolj velik razlog, da ga začnemo povezovati ali enačiti z multitudo. A vseeno nam da misliti o velikih strukturnih podobnostih teh dveh pojmov. Kakšne skupne imenovalce lahko najdemo, ko razmišljamo zgolj na področju oblike?

Kot je že bilo rečeno, internet predstavlja mrežo stičišč oziroma točk, ki so med seboj povezane. Te točke predstavljajo tako fizični predmeti (strojna oprema), kot so na primer osebni računalniki, kot tudi nefizični predmeti (programska oprema in storitve), kot so na primer spletne strani. Tej veliki mreži je v vsakem trenutku mogoče dodati nove komponente, ki so različne glede na mesto, ki ga zasedajo, in funkcije, ki jih opravljajo. Multituda je prav tako sistem, ki ostaja navzven odprt in navznoter heterogen. Sestavljajo jo številne različne točke, ki so med seboj povezane s skupnim, ki ga iščejo, in s skupnim, ki ga ustvarjajo. Spletne strani s komuniciranjem in sodelovanjem temeljijo na skupnem in predstavljajo to, kar je na internetu skupnega, predstavljajo obliko interneta (Hardt in Negri 2005, 11).

Seveda je treba razumeti, da tako za internetom in spletnimi stranmi kot za multitudo vedno stojijo ljudje, tako da lahko govorimo o članih interneta in multitude, ki med seboj komunicirajo, sodelujejo in se združujejo. Če se strinjamo o isti obliki interneta in multitude, lahko demokratični potencial interneta razumemo drugače kot v teorijah digitalne demokracije. Struktura interneta nam pove, da ga ni treba uporabljati za uresničitev različnih modelov digitalne demokracije oziroma da ga ni treba uporabljati na načine, kot jih predvidevajo ti modeli, temveč da sam internet predstavlja model demokracije. Njegova arhitektura je v temelju demokratična⁴⁷. Če je demokracija inherentna organizaciji multitude in interneta, lahko s povezavo teh dveh pojmov na novo definiramo sam proces demokratizacije. Struktura teh dveh pojmov pa ni odvisna le od njih samih, temveč tudi od okolja. Tako na internet kot na multitudo vplivajo sile, ki definirajo in spreminjajo njun značaj. Te sile pa delujejo na zelo različnih poljih.

⁴⁷ Fenchurch (v Street 1997, 27) je v nasprotju s tem dejal, da je "internet edina delujoča politična anarhija na svetu, a lahko kmalu postane močno orodje za demokracijo". Verjetno bi Fenchurch spremenil mnenje o anarhičnosti, ko bi na internetu spoznal marketinške in infokratične elemente.

4.2 Nematerialno delo

Izraz nematerialno delo je nastal v času zatona poljedelske in industrijske proizvodnje, ko prevladujočega blaga niso več predstavljali fizični predmeti, temveč neoprijemljivi predmeti, ki jih lahko imenujemo storitve. V tako imenovanem terciarnem ali storitvenem sektorju je glavno blago postalo znanje, vednost, informacija, prezentacija in komunikacija. Vzporedno z vpeljavo in vse večjo uporabo IKT se je začelo govoriti o informacijski družbi, ki je nekako najvišja stopnja storitvene družbe, internet pa je tisti povezovalni člen, ki informacijsko družbo vse bolj drži skupaj. Delo, ki je v tej informacijski družbi prevladujoče, je tako nematerialno in za seboj nosi posledice. "Kvalitete in značilnosti nematerialne proizvodnje stremijo k preoblikovanju ostalih oblik dela in ne nazadnje družbe kot celote" (Hardt in Negri 2005, 74)⁴⁸.

Nematerialno delo teži k hegemonskemu položaju, vendar je tu hegemonija kvalitativna, ne pa kvantitativna (Hardt in Negri 2005, 114). Torej ni pomembno, kolikšno število ljudi na primer dela na internetu, temveč kako to delo vpliva na družbo. S kvalitativno naravo dela na internetu bi morda lahko ovrgli kritike tistih, ki pravijo, da ima dostop do interneta premajhno število ljudi in so zato globalni demokratični cilji nedosegljivi⁴⁹. Čeprav je v zadnjih letih vidna porast dela na internetu, to ni najpomembnejši dejavnik sprememb. Treba je razumeti, da "se morata danes delo in družba informatizirati, postati inteligentni, postati komunikativni, postati afektivni" (Hardt in Negri 2005, 114).

To informacijsko dobo oziroma informacijsko ekonomijo označujejo fleksibilna, mobilna in prekerna delovna razmerja (Hardt in Negri 2005, 116)⁵⁰. Delavec oziroma posameznik na internetu je tako lahko zadolžen za celo vrsto opravil, njegov spekter dela se nenehno razširja. Delavec naenkrat piše, ureja in lektorira besedila, oblikuje

⁴⁸ Koncept nematerialnega dela po Lazzaratu (1997) vsebuje dva vidika. Nanaša se na spremembe v procesu dela, kjer so večšine za delo vse bolj tiste večšine, ki vključujejo kibernetiko in kontrolo računalnikov. Nanaša pa se tudi na aktivnosti, ki po navadi niso prepoznane kot "delo", se pravi na aktivnosti, ki vključujejo definiranje in določanje kulturnih in umetniških standardov, mode, okusov, potrošniških norm in javnega mnenja.

⁴⁹ T. i. digitalni deficit ni samo problem na globalni, temveč tudi na državni in lokalni ravni. Digitalni deficit pomeni pomanjkanje strojne opreme, znanj, ki so potrebna za upravljanje te opreme, ali na splošno digitalna nepismenost.

⁵⁰ Macdonald (2004, 17) govori o "ekstenzivnem razvoju komunikacijskih mrež" in o "fleksibilni delitvi dela, ki definira postfordistični globalni kapitalizem".

spletne strani, posega v izvorno kodo strani, išče vsebine za posredovanje prek teh strani in nato vse informacije posreduje množicam internetnega občinstva. V tem smislu, in to je seveda samo eden izmed mnogih primerov na internetu, je ta delavec v istem trenutku pisec, oblikovalec, programer in distributer. Njegova funkcija se spreminja iz trenutka v trenutek, in to po potrebi. Poleg tega lahko delavec vse te usluge nudi mnogim podjetjem hkrati oziroma v krajšem obdobju ter je mogoče zaposlen samo za določen čas. Storitve na internetu, ki jih nudijo najrazličnejša podjetja in posamezniki, se prenašajo z enega konca na drugega, se medsebojno oplajajo, dopolnjujejo in prepletajo⁵¹.

"Hegemonija nematerialnega dela teži k neštetim in nedoločenim odnosom porazdeljenih mrež. Informacija, komunikacija in kooperacija postanejo norme proizvodnje, mreža pa postane njihova prevladujoča oblika organizacije" (Hardt in Negri 2005, 117). Delo na internetu in ves pretok nematerialnega blaga vplivata na družbene odnose. Tiste v realnem in tiste v virtualnem svetu. Na internetu so se danes pojavile storitve v čistejši obliki kot v realnem svetu in zato mogoče na ta realni svet vplivajo bolj kot kadarkoli prej.

Pri razumevanju nematerialnega dela je tako pomembna vseobsegajoča porazdeljena mreža, po kateri se zrcali celotna družba in sprememba produkcijskega procesa⁵². Sodelovalna mrežna oblika biopolitičnega nematerialnega dela oziroma biopolitična produktivnost multitudine, ki se napaja iz tega dela, namreč odpira nove možnosti za demokracijo prek upora (Hardt in Negri 2005, 75)⁵³. Mreža lahko postane orodje in način upora, saj kot pravita Hardt in Negri (2005, 76): "Izkaže se, da je model upora, ki se v posamezni dobi izkaže za najučinkovitejšega, enake oblike kot prevladujoči model

⁵¹ Virno pravi, da je virtuočnost danes mogoče najti v množičnem intelektualnem delu in v postfordistični ekonomiji, ki sloni na komunikaciji, kulturi in informaciji. V (postfordističnem) delu je pogosto treba improvizirati, da veš, kaj narediti v nepredvidljivih situacijah (2004). Ti virtuozni so mogoče tisti, ki predstavljajo ali ustvarjajo inovacije na internetu oziroma so del generativnega interneta.

⁵² "Človeški "know-how" – tehnični, kulturni, lingvistični in etični - je tisti, ki podpira operacije visokotehnološke ekonomije, kar je še posebno vidno v komunikacijskih in estetskih vidikih visokotehnološke produkcije potrošnih dobrin" (Dyer-Witheford 2005). Ali je internet postal glavni nosilec in prostor nematerialnega dela?

⁵³ Upor se v kontekstu te diplomske naloge razume kot proces demokratizacije oziroma kot boj proti statusu quo.

ekonomske in družbene proizvodnje". Orodje in način upora lahko tako postane tudi internet⁵⁴.

Hardt in Negri opišeta genealogijo osvobodilnih bojev oziroma spreminjajoče se oblike upora, ki ga določajo tri načela.

Prvo načelo, ki vodi to genealogijo, se nanaša na zgodovinsko priliko, t. j. na obliko upora, ki je najprimernejša za boj proti specifični obliki oblasti. Drugo načelo bo vzpostavilo povezavo med spreminjajočimi se oblikami upora ter transformacijami ekonomske in družbene proizvodnje (...) Tretje načelo pa se preprosto nanaša na demokracijo in svobodo: vsaka prejšnja oblika upora se odziva na nedemokratične kvalitete prejšnje oblike, s čimer se ustvarja verigo čedalje bolj demokratičnih gibanj (Hardt in Negri 2005, 76–77).

Res je že mogoče govoriti o mrežni organiziranosti upornih skupin. Za prototip takšnega upora je bilo že velikokrat označeno gibanje zapatistov⁵⁵, ki ne samo, da uporablja internet za komunikacijo, temveč na neki način postaja podoben⁵⁶ internetu (kakršen je nekoč bil) s svojo decentralizirano in nehierarhično strukturo.

4.3 Marcos in Murdoch ali Nina in Tina

Moč množice, ki se tu pojavlja in je sposobna premagati fizične ovire urbanističnega načrtovanja, je prav tako naravnana k zamegljevanju družbenih razlik, ker vzbuja občutek odtujenosti. Vpliva z vzbujanjem nemira in gibanja. Tako spodkopava pritisk državnih tehnokratov, cerkvenih oblasti in interesov

⁵⁴ Če je upor glede na oblast primaren, lahko iz tega sklepamo, da je bil internet najprej svobodno področje, ki so ga pozneje zavzele sile oblasti.

⁵⁵ Vodovnik tako opisuje uporabo interneta s strani zapatistov kot "družbeno mrežno vojno". "Medtem ko so nosili tradicionalna indijanska oblačila in se predstavljali svetu s številnimi staroselskimi jeziki Mehike, so zapatisti uporabljali internet kot svoje "orožje", z "naboji", v obliki faksov in elektronske pošte ter z bombami v obliki komunikejev in pisem" (Vodovnik 2003, 43-44). Ko Van Aelst in Walgrave raziskujeta vlogo interneta v oblikovanju »antiglobalizacijskih« gibanj, pravita, da IKT omogočajo politično participacijo oziroma akcijo. Le-ta je s pomočjo razvijajočih se tehnologij lažja, hitrejša in bolj univerzalna. IKT po njunem mnenju znižujejo ceno in ovire pri organizaciji kolektivne akcije (2004, 97).

⁵⁶ "EZLN na začetku ne deluje mrežno, niti ne kot gverila, temveč povsem v mehiški tradiciji kmečkih revolucionarnih vojsk. Kot vsaka vojska je tudi ta organizirana hierarhično. Razlika je v tem, da je kljub vojni podrejena civilnim strukturam avtonomnih indijanskih skupnosti. Mrežno organizirana je podporna civilna družba v obeh prostorih: realnem in kibernetičnem" (Zadnikar 2003, 76).

korporacij, ki hočejo ta gibanja usmerjati in brzdati. V tem pomenu je množica nekakšen medij, če s to besedo mislimo na sredstvo za zbiranje in usmerjanje predmetov, ljudi in stvari. V tem pomenu bi množico lahko razumeli ne samo kot posledico tehnoloških naprav, ampak kot nekakšno tehnologijo samo (...) V takih trenutkih množica postane nekakšna telekomunikacijska sila, ki ponuja kanale za pošiljanje sporočil na daljavo in zbliža razdalje. Človek, potopljen v množico, čuti, da bi lahko segel prek družbenega prostora in časovnih pregrad (Rafaeli v Rheingold 2004, 160)⁵⁷.

V zgornjih vrsticah je opisana "SMS-revolucija", ki se je pripetila leta 2001 v Manili, dobro leto po "bitki za Seattle". V štirih dneh se je na ulice zgrnila milijonska množica ljudi, ki je močno vplivala na odstop predsednika Estrade in njegove vlade (Rheingold 2004, 160). Čeprav je vodstvo nad državo nato prevzela nova politična elita, se je v tem filipinskem primeru izkazala moč tehnologije, ki jo uporabljajo množice (ali moč tehnologije, ki je množica). Relativno enostavna tehnologija kratkih besedilnih sporočil prek mobilnih telefonov (v razmerju do kompleksnega delovanja interneta) je spodbudila in omogočila nenasilne demonstracije proti oblasti in njeno sesutje.

V nasprotju z Manilo so bili protesti v Seattlu usmerjeni proti višjim instancam oblasti, kot je država, princip oziroma način odpora pa je bil v osnovi isti. Ko de Armond opisuje (v Rheingold 2004, 161) uporabo IKT v Seattlu, pravi: "Nad solzilnim plinom je plavala utripajoča infosfera velikanske pasovne širine in se po internetu širila po vsej zemeljski krogli". Ljudje in tehnologije so bili v obeh primerih združeni v en sam medij, ki je prevzel horizontalno oziroma mrežno obliko in bil heterogen in enoten hkrati. "Gibanje za globalizacijo pravic je od Seattla naprej resničen Babilon jezikov, idejno-političnih izhodišč, ideologij, diskurzov, organizacijskih oblik, načinov delovanja (...) Seveda je govor o tendenci. Še vedno je mnogo segmentov v gibanju, ki podoživljajo zgodovinske bitke prejšnjih stoletij" (Kurnik 2005, 10). Gibanje v Manili bi lahko tako označili za bitko prejšnjega stoletja, če gledamo na posledice, ki jih je gibanje

⁵⁷ Enačenje množice (ljudi) in tehnologije (medija) nam pomaga razumeti enačenje multitudine in interneta. S konceptom multitudine si lažje predstavljamo tudi neposredno demokracijo v zelo velikih družbah, kar je omenjala že Sacojeva (poglavje Fizični prostor in demokracija). Multituda se oddalji od predstav o "telesni prisotnosti državljana v skupnem, fizičnem prostoru" (Saco 2002, 37). Odnos med prostorom in političnim zastopstvom z multitudo ni več determiniran. Ta koncept lahko navežemo tudi na besede Barberja (2003, 37), le da jih malo priredimo. Multituda vlada (ali želi vladati) sama sebi, in sicer v vseh zadevah ves čas.

povzročilo, in ne na obliko gibanja. V Manili je šlo le za menjavo oblasti in za ohranjanje političnega sistema. Šlo je za instantni elektronski plebiscit. Tudi teorija in praksa digitalne demokracije vse preveč cilja na vidne nosilce oblasti ali bolje rečeno nacionalne države. V novi dobi imperija pa je oblast prej nevidna kot vidna.

Nevidna oblast je povsod, njena pojavna oblika pa se izraža v informacijah. Tako kot lahko gibanja uporabljajo internet in mu postajajo podobna, lahko kapitalizem uporablja internet in postane informacijska ekonomija. Če nadzoruješ sredstva informacijske produkcije, lahko nadzoruješ novo ekonomijo znanja, in če nadzoruješ politični spektakel, lahko oblikuješ obraz moderne politične komunikacije (Hand in Sandywell 2002, 199). Že na prejšnjih straneh je bilo zapisano, da na internet vstopajo in se na njem rojevajo igralci, kot so na primer medijske in IKT korporacije⁵⁸, ki imajo izjemno finančno moč, da upravljajo informacije na internetu. Na drugi, generativni strani interneta pa obstajajo igralci, ki se tem močem upirajo. Vprašanje je, kako se bo ta antagonizem razpletel.

Ko se je kapitalizem soočil z mejami ekspanzije, se pravi, ko je osvojil cel svet, je moral subjekte za izkoriščanje najti znotraj svojih meja oziroma je začel posegati v svojo notranjost. Našel je virtualni svet, kjer lahko nadaljuje z izkoriščanjem, le da zdaj ne hlepi več po zlatu, začimbah in opiju, temveč po informacijah. Po ustvarjanju, pretvarjanju, upravljanju in posredovanju le-teh. Informacija pa pomeni moč tudi za tiste, ki so posvojili Nino oziroma njeno idejo. "Neo-liberalism Is Not an Alternative" ali NINA (Evans 2008) je ideja tistih, ki so v sodobnem internetu (in realnem svetu) izkoriščani in nasprotujejo dominaciji in hierarhijah tistih, ki so posvojili Ninino dvojčico Tino. "There Is No Alternative" ali TINA (Evans 2008) je ideja tistih, ki internet (in realni svet) centralizirajo in privatizirajo. Boji med multitudine in imperijem se odvijajo in se bodo odvijali na internetu, rezultati bojev pa bodo vidni tudi v realnem svetu.

⁵⁸ "Množični mediji so namenjeni posredovanju sporočil in simbolov najširšemu občinstvu. Njihova funkcija je, da zabavajo, kratkočasijo in informirajo ter posameznikom vcepijo vrednote, prepričanja in načine vedenja, ki jih ti vključijo v institucionalne strukture širše družbe. Da bi mediji v svetu koncentriranega bogastva in velikih sporov med razrednimi interesi izpolnili to vlogo, potrebujejo sistematično propagando" (Chomsky 1997, 71). Internet lahko označimo za množični medij, s pomočjo katerega se izvaja sistematična propaganda, katere posledice je moč čutiti v realnem svetu. Označevanje tehnologij kot rešiteljic človeštva in vpeljava uporabe tehnologij v politične sisteme držav je že samo po sebi propaganda.

"Ko rečemo, da spektakel vključuje *medijsko manipulacijo* javnega mnenja in političnega delovanja, ne namigujemo, da je za zaveso mali človek (...), ki nadzoruje vse, kar se vidi, misli in dela. En kraj, ki narekuje spektakel, ne obstaja. Spektakel pa na splošno deluje, *kot da bi* takšna osrednja kontrolna točka obstajala" (Negri in Hardt 2003, 263). Smo sredi boja med Murdochom⁵⁹, ki je člen imperija, in Marcosom⁶⁰, ki je člen multitudine. Tina stoji nasproti Nini. "Iz ene perspektive se imperialni stroj kot novi Leviatan razpenja nad multitudine in si jo podreja. Iz družbene produktivnosti in ustvarjalnosti pa je hierarhija obrnjena. Multituda je resnična produkcijska sila našega družbenega sveta, medtem ko je imperij samo plenilski aparat, ki se preživlja izključno z vitalnostjo multitudine" (Negri in Hardt 2003, 61–62). Google ne bi obstajal, če ne bi bilo inovativnosti in generativnosti ljudi. Murdoch ne bi obstajal, če ne bi bilo Marcosa.

4.4 Varnost in kontrola na internetu

"Kakšne so dolgoročne posledice kratkoročnih političnih odločitev o tem, kako bomo uporabljali in kako bodo na nas vplivali mobilni, vseobsegajoči in vedno delujoči mediji?" se sprašuje Rheingold (2004, 181), ko razmišlja o tehnoloških, gospodarskih in političnih spremembah naše dobe. Z mnogih strani prihajajo novice, da nas na internetu vedno nekdo spremlja oziroma nadzoruje. Države sprejemajo zakone o varovanju osebnih podatkov, ki so danes vse bolj digitalni, sprejemajo pa tudi zakone, ki omogočajo nadzorovanje teh istih podatkov. Z razširitvijo IKT v vse kotičke sveta lahko govorimo o družbi nadzora *par excellence*⁶¹.

Če je bil cilj moderne ločiti vojno od politike in je bila vojna omejeno stanje izjeme, pa je danes nenehno prisotna vojna povzročila stanje izjeme, ki je permanentno in splošno (Hardt in Negri 2005, 21). Vsakodnevne novice govorijo o nevidnem sovražniku – povečini o terorizmu – ki je ves čas povsod. Ker je okoli nas štiriindvajset ur na dan in se z nami pelje na avtobusu, smo mu napovedali vojno, ki se ne bo nikoli nehala. In ker

⁵⁹ Rupert Murdoch je lastnik medijskega imperija News Corporation.

⁶⁰ Subcomandante Insurgente Marcos je predstavnik (angl. spokesperson) zapatistov, mož za masko, živa legenda (Vodovnik 2003, 44).

⁶¹ Rheingold v svojem delu (2004) govori o dobi čutečih stvari, ki nas obdajajo. S tem cilja na tehnologije, ki postajajo vse bolj kompleksne in prisotne. Weiser je že leta 1991 s tem v zvezi izjavil: "Najbolj radikalne tehnologije so tiste, ki izginejo. Vtkejo se v snov vsakdanjega življenja, dokler od njega ne postanejo neločljive" (cit. po Rheingold 2004, 87-88). Vprašal se je tudi, "kako bi se naše življenje spremenilo, če bi vsak predmet v okolju vseboval mikročipe, ki bi znali komunicirati med seboj in z drugimi mobilnimi napravami" (v Rheingold 2004, 88).

smo terorizem razglasili za zlo, je bitka proti njemu absolutna in zunaj politike (Hardt in Negri 2005, 29). Vojna pa predvideva varnostne ukrepe. Kot smo že dejali, pa se zaradi varnosti velikokrat odpovemo delu svobode. Operacijski sistem Android je le eden izmed členov IKT, s katerim je mogoče nadzorovati populacijo⁶².

"Varnost zahteva aktivno in nenehno oblikovanje okolja skozi vojaško in/ali policijsko delovanje. Zgolj aktivno oblikovan svet je varen svet. To pojmovanje varnosti je torej oblika biooblasti, ker je prisiljena proizvajati in spreminjati družbeno življenje na njegovi najsplošnejši in globalni ravni" (Hardt in Negri 2005, 33–34). Da razumemo oblast, moramo tako "stremeti k vzpenjajoči se analizi oblasti, začenjajoč pri njenih neskončno majhnih mehanizmih, od katerih ima vsak svojo zgodovino, svojo pot, svoje tehnike in taktiko, in potem videti, kako so – in še naprej – čedalje splošnejši mehanizmi in oblike globalne dominacije te mehanizme oblasti investirali, kolonizirali, uporabili, zapletli, spremenili, premestili, razširili, itn." (Foucault 2008, 141)⁶³.

Leta 2008 je novinar časopisa Guardian Tom Hodgkinson pisal o socialnem omrežju Facebook. Ta storitev na internetu nam je dobro znana, uporablja pa jo več kot 500 milijonov uporabnikov (Facebook 2010). Tako Hodgkinson: "Facebook je še en superkapitalistični (angl. uber-capitalist) eksperiment: ali lahko zaslužiš iz prijateljstva? Ali lahko ustvariš skupnosti, neodvisne od državnih meja – in jim nato prodaš Coca-Colo? Facebook je korenito nekreativen. Nič ne ustvari. Samo posreduje v odnosih, ki so se tako ali tako dogajala" (Hodgkinson 2008). Ob kritiki Facebooka kot parazita pa je pomembnejše Hodgkinsonovo raziskovanje "sledi denarja". En izmed vlagateljev v Facebook naj bi bil tako naložbeni sklad, ki ga je ustanovila Centralna obveščevalna agencija ZDA. Ta sklad naj bi bil namenjen financiranju novih tehnologij, ki obljublajo zbiranje in analizo osebnih podatkov (Kučić 2010). Na Facebook lahko gledamo kot na mehanizem biooblasti, ki proizvaja in spreminja družbeno življenje. Če temu

⁶² Na tem mestu je treba omeniti tudi korporacijo Microsoft, ki ima že več desetletij monopol na področju operacijskih sistemov za računalnike. Oddaljen nadzor procesov na osebem računalniku je zaradi operacijskih sistemov tehnično mogoč. Prva verzija Windows je nastala leta 1985, danes pa Windowsi predstavljajo približno 90 % tržni delež operacijskih sistemov (Net Applications 2010). Že več let lahko spremljamo boje med Googlom in Microsoftom za pridobitev svojega kosa "internetne pogače".

⁶³ Krueger, ki izhaja iz Foucaultevega razumevanja nadzora in upora, je mnenja, da "do političnega upora pride najpogosteje, ko se posamezniki zavedajo nadzora, ko lahko opazujejo svojega opazovalca in ko lahko horizontalno komunicirajo". Glede na strukturo interneta tako pričakuje, da naj bi bili tisti, ki se ne strinjajo z dominantnim političnim nazorom in ki zaznavajo, da vlada nadzira aktivnosti državljanov na internetu, na internetu bolj politično aktivni (2005, 443).

verjamemo ali ne, ima danes oblast vsekakor možnosti prejemanja in analize podatkov o populacijah, saj lahko člani Al Kaide na Facebooku objavljajo svoje fotografije (sic!)⁶⁴.

Oblast je ugotovila, da se mora proti multitudini boriti z mrežo, kar Hardt in Negri opisujeta kot protivstajništvo (2005). "Postmoderno vojskovanje sprejema ter razširja tehnologije in obliko velike industrije ter jim dodaja nove inovacije družbene in nematerialne proizvodnje" (Hardt in Negri 2005, 51). Primer postmoderne vojskovanja je zgoraj omenjeni primer možnega pridobivanja podatkov iz mrež, ki se legitimira na podlagi pravičnosti do boja proti zlemu nasprotniku, drugi primer pa je razvoj vojaških kapacitet, kot je Army Brigade Combat Team Modernization Program⁶⁵, ki temelji na informacijski mreži.

"Protivstajniške strategije se ne morejo zanesti le na negativne tehnike, kot so umori uporniških voditeljev in množične aretacije, ampak morajo ustvariti tudi "pozitivne" tehnike. Drugače rečeno, protivstajništvo ne sme uničiti vstajniškega okolja, ampak ga mora raje ustvariti in nadzorovati" (Hardt in Negri 2005, 67-68). Ali to pomeni ustvariti "knjigo obrazov", ki si jo lahko izposodiš in prebiraš? Če v "družbenem obstaja težnja, da bi vse postalo javno in s tem odprto za vladni nadzor" (Hardt in Negri 2005, 198), lahko storitve na internetu, kot je Facebook, označimo za izjemno dobrodošle za oblast. Takih storitev je na internetu malo morje in kar je zanimivega pri njih, je to, da z njimi uporabniki popolnoma prostovoljno razkrivajo svoje podatke⁶⁶.

V kakšni smeri se bo razvijal internet, je skorajda nemogoče napovedati, vseeno pa so si strokovnjaki nekako enotni, da bodo storitve na internetu pridobivale na pomenu. Tako imenovano "računalništvo v oblakih" (angl. cloud computing) naj bi bila prihodnost

⁶⁴ Ni treba verjeti v obstoj (že skorajda mitoloških) superračunalnikov ameriške Nacionalne varnostne agencije, ki vsak trenutek dneva vedo, kaj oseba s tehnologijami počne, da bi razumeli princip oblasti. Analiza oblasti je mogoča z njeno razstavitvijo na manjše dele, ki nam vsak posebej govorijo svojo zgodbo.

⁶⁵ Namen programa je zgraditi vsestransko mešanico mobilnih, omreženih brigad bojnih ekip, ki bodo omogočale mobilnost, varnost, informacijo in natančnost ognja za opravljanje operacij skozi cel spekter konfliktov. Vojska naj bi s tem programom pridobila tudi več obveščevalnih, nadzornih in izvidniških možnosti (Wikipedia 2010a). Ta program lahko označimo kot "reformo strategije vojskovanja, ki je opustila togo hierarhično strukturo poveljevanja in je zaradi procesiranja množstva informacij uvedla mrežno in horizontalno poveljevanje, kjer dostop do informacij podeli moč ukazovanja" (Kurnik 2005, 39). Svete (2006, 129) pa pravi, da je "informacijsko bojevanje oz. informacijska vojna boj za prevlado obveščevalne nad fizično sfero in močjo, boj znakov proti oborožitvenim sistemom ter boj misli proti telesu".

⁶⁶ Facebook predstavlja nov način privatiziranja javnega prostora. Ironično je, da vsak član Facebooka sam pripomore k tej privatizaciji.

interneta, "kjer bodo strežniki, hramba podatkov, mreženje (angl. networking), programska oprema in informacije dostopne na zahtevo. Vsakdo, ki želi razvijati aplikacije, lahko uporabi sredstva Interneta storitev" (Evropska komisija 2010). Za zdaj ne moremo govoriti o tem, da so uporabniki izumili Facebook, ga samo omogočajo. Internet v tem smislu lahko pomeni instrument, ki ga je imperij "podaril" multitudini, da spremlja njeno delovanje. Ali kot opozarja Critical Art Ensemble (1999, 56): "Radi bi spomnili na izvire omrežja, čeprav s tem tvegamo, da bomo pojasnili nekaj, kar je očitno. Omrežje je vojna tehnologija ... "

4.5 Gibanje in nepokorščina

"Upor, eksodus, praznjenje sovražnikove oblasti in multitudine gradnja nove družbe je en in isti proces" (Hardt in Negri 2005, 77)⁶⁷. Če se je kapitalizem razširil navznoter, se pravi, da je poiskal nove načine izkoriščanja v svoji notranjosti in je ta nova notranjost internet, potem se je treba upirati v tem prostoru. Diana Saco je pokazala, da tehnologije poprostorijo oziroma ustvarjajo nov, dinamičen prostor. Tisti, ki je ustvaril internet, naj bo to imperij ali multituda, je teorijo Sacojeve razširil do skrajne prakse in ustvaril tehnologijo, ki *je* prostor. Kako se lahko na internetu, ki je prostor, gibljemo in ali se s tem upiramo? Če so kraji izkoriščanja "vedno določeni in konkretni" (Hardt in Negri 2005, 107), moramo na internetu najti te kraje in ne razmišljati o tem, da je celoten internet kraj izkoriščanja.

Na prejšnjih straneh je bilo zapisano, da sta kraja izkoriščanja Google in Facebook. Cilj obeh je profit, le da eden do njega pride s povezovanjem spletnih strani, ki so jih ustvarili ljudje, drugi pa s povezovanjem samih ljudi, taktika obeh pa je mreženje. Ali je upor potemtakem ne-uporaba Googla in Facebooka⁶⁸? Na neki način da, toda glede na to, da se bo internet najverjetneje razvijal v smeri "računalništva v oblakih" in da se bo zaradi tega na internetu pojavilo ogromno število storitev, podobnim storitvam Googla⁶⁹ in Facebooka, se moramo naučiti izumljati in uporabljati storitve, ki bodo nam v korist.

⁶⁷ Ali lahko ustvarjanje generativnih prostorov na internetu označimo kot upor?

⁶⁸ Kleinova povzema Clarka in pravi, "da morajo državljani napasti korporacije, a ne zato, ker ne bi marali njihovih proizvodov, temveč zato, ker so korporacije postale vladajoča politična telesa naše dobe, ki narekujejo agendo globalizacije" (Klein 2001, 340). Čeprav se Kleinova v svojem delu *No Logo* osredotoča na korporacije v realnem svetu, je napotek uporaben tudi za korporacije v virtualnem svetu, predvsem zaradi opisanega dejstva, da se realni in virtualni svet vse bolj prepletata.

⁶⁹ Predpostavka o monopolu Googla pojav novih storitev seveda zavrača.

Uporaba trenutnih storitev na internetu pomeni njihovo analizo oziroma analizo oblasti, izumljanje na internetu pa pomeni ustvarjanje skupnega in bivati v tem skupnem.

Koncept gibanja po internetu je težko razložiti ali razumeti. Ali to pomeni potovanje z ene spletne strani na drugo? Ali je to vnašanje svojih podatkov na mrežo, se pravi gibanje kot prenos informacij? Ali gibanje pomeni biti povsod opažen? Je gibanje vse to hkrati? Če gibanje definiramo kot prenos informacij, lahko v tem prenosu najdemo taktike upora. "Elektronski svet nikakor ni dokončno vzpostavljen in napočil je čas, da inventivno izkoristimo te spremenljivosti, preden nam bo kot edino orožje ostala kritika" (Critical Art Ensemble 1999, 22). Elektronska nepokorščina, ki jo zagovarjajo člani *Critical Art Ensemble*, se zdi logična taktika, saj se mora "oblast elektronskega polja soočiti z elektronskim uporništvom" (Critical Art Ensemble 1999, 20).

Elektronska nepokorščina pa je edino mogoča, če imamo dostop do informacij in če znamo te informacije uporabljati. Mogoče je recept za to sprejemanje načel hekerske etike, ki jo opisuje Levy (v Rheingold 2004, 47): "Dostop do računalnikov mora biti neomejen in popoln. Vedno moraš imeti neposreden stik z računalnikom. Vse informacije morajo biti brezplačne. Ne zaupaj oblastem – podpiraj decentralizacijo". Imperij se je naselil tudi na internetu in boj proti njemu je mogoč z informacijami.

Elektronska nepokorščina se lahko tako bere kot "hibridizacija človeka in stroja", ki je "temeljna epizoda v središču konstitucije multitude in njene moči" (Negri in Hardt 2000, 323). Toda ta hibridizacija ne pomeni rojstva nekega grotesknega kiborga, ki želi asimilirati populacije, kot je bilo to prikazano v filmih in serijah *Zvezdne steze*. Ta asimilacija je bolj domena imperija. Hibridizacija za multitudo pomeni upravljanje, posredovanje in uporabljanje informacij, ki jih je sama ustvarila, in na načine, ki jih sama želi. Proces demokratizacije se ne bo pospešil zgolj s pretokom informacij, temveč z multitudinim (samo)nadzorom nad temi informacijami. Hardt in Negri (2005, 331) pravita: "Vsekakor si lahko predstavljamo dan, ko bo multituda izumila orožje, ki ji ne bo omogočalo zgolj lastne obrambe, temveč bo tudi konstruktivno, ekspanzivno in konstituirajoče. Ne gre za zavzetje oblasti in poveljevanje njenim vojskam, temveč za uničenje njihove možnosti". Mogoče je ta dan že prišel in mogoče je to orožje informacija na internetu. Mogoče je to sam internet.

5 Preverjanje delovnih hipotez

V tej diplomski nalogi sem postavil tri delovne hipoteze, da bi razjasnil odnose med internetom in demokracijo, njihovo delno preverjanje pa je že bilo vključeno na nekaterih mestih te naloge.

Prvo delovno hipotezo – internet lahko pripomore k demokratizaciji – lahko delno potrdim.

Delno zato, ker je (v najpreprostejši razlagi) internet mogoče uporabiti za zelo različne namene. Prvo delovno hipotezo sem najprej poskušal potrditi ali zavreči s pomočjo teorij digitalne demokracije, predvsem z delom van Dijka in Oblakove, ki nudita uporaben prerez teh teorij. Kot je že bilo rečeno, so modeli demokracije van Dijka idealni tipi, kar pomeni, da so v posameznih sistemih držav prisotni v različni meri in se med seboj tudi prepletajo in dopolnjujejo. Toda prav identifikacija teh modelov in iz njih izvedena raba interneta nam lahko pove, ali se bo internet uporabljal oziroma se uporablja za demokratične cilje. V drugem poglavju osrednjega dela sem namreč opozoril na to, da lahko države prevzemajo določene oblike uporabe informacijskih tehnologij iz širšega (svetovnega) sistema in jih nudijo državljanom z namenom legitimacije obstoječega stanja. Internet lahko zagotovo pripomore k demokratizaciji, vprašanje pa je, na kakšni ravni. Elektronske volitve v posamezni državi lahko na primer označimo kot izboljševanje demokracije, če se s temi volitvami prihranijo sredstva, ki se po navadi namenjajo za izvedbo običajnih volitev v fizičnem prostoru, saj se jih lahko recimo nameni za izobraževanje ali zdravstvo. Toda še vedno bomo volili politične elite in državam širši sistem se bo tako ohranjal.

Internet je lahko prav tako učinkovito orodje za demokratizacijo, če ga uporablja multitudes, toda zraven je vedno prisoten tudi imperij, ki lahko v internetu kadarkoli najde sredstvo za dominacijo, izkoriščanje in nadzor. To nas vodi do druge delovne hipoteze.

Drugo delovno hipotezo – trenutni modeli oziroma tipi demokracij omejujejo demokratični potencial interneta – lahko potrdim.

Plebiscitarni, participativni in pluralistični modeli demokracije so, kot je bilo rečeno, vse bolj pod udarom infokratičnega in marketinškega modela interneta, kar je posledica neoliberalne globalizacije. Ta oblika oziroma način globalizacije teži k poenotenju razlik, tudi razlik v političnih sistemih. Različice političnih sistemov dejansko "trpijo" pod pritiskom globalizacije, ki jih želi zlit v eno, in so tako vse manj sposobne najti takšne načine uporabe informacijskih tehnologij, ki bi državljanom nudile pogoje za demokratizacijo. V tem pogledu države, ki želijo svojim državljanom s pomočjo uporabe interneta nuditi boljše pogoje oziroma želijo demokratizirati sistem, nehotе delujejo v korist imperija. Ali s tem delujejo v škodo multiture?

Tretjo delovno hipotezo – za izrabo demokratičnega potenciala interneta so potrebni novi politični koncepti – lahko delno potrdim.

Delno zato, ker nam koncepti, kot je multituda, lahko pomagajo pri *boljši* izrabi interneta. Kot sem rekel, lahko proces demokratizacije s pomočjo interneta izvajamo tudi v okvirih modelov demokracije, ki so bili predstavljeni, oziroma celo v okvirih neoliberalne globalizacije, toda mogoče je internet sposoben nečesa večjega, se pravi, da njegov potencial ni popolnoma izkoriščen. Novi konceptualni aparati nam služijo za drugačno razumevanje interneta, in kar je prav tako pomembno, za drugačno razumevanje okolja, v katerem obstaja. Koncept multiture, katere oblika oziroma struktura je v marsičem podobna internetu, lahko v njem najde večji potencial. Zato sem tudi ponudil tri različice odnosov med njima. Če internet razumemo kot skupno, ki se deli, in kot skupno, ki se proizvaja, ga lahko z multitudo enačimo. Če v internetu vidimo medij za prenos informacij, ga lahko označimo kot multitudino orodje. In če na internetu prepoznamo območja, ki so inovativna oziroma generativna, lahko rečemo, da multituda na internetu živi. Razumevanje odnosov med internetom in multitudo nam lahko pomaga pri analizi oblasti oziroma imperija, ki je vseprisoten. Šele ko vemo, kaj sestavlja imperij oziroma kaj imperij predstavlja, lahko internet uporabimo kot orodje demokratizacije na globalni ravni.

6 Sklep

Na prejšnjih straneh sem govoril o internetu kot o delu zgodbe demokracije. Demokracijo razumem kot zgodbo zato, ker nam nenehno prinaša nekaj novega ali bolje rečeno neznanega. V različnih časovnih oziroma zgodovinskih obdobjih si jo razlagamo na različne načine in jo na različne načine poskušamo tudi uveljaviti, ohranjati, izboljševati ali celo preseči. Demokracija nam neznanu prinese s tem, ko se nenehno spreminja in nam tako povzroča probleme, saj ne vemo več točno, kaj demokracija pomeni. Spreminja pa se zato, ker od nje vedno pričakujemo nekaj več. Nekoč so si številni ljudje na vsak način prizadevali, da bi imeli volilno pravico, danes pa se nam lahko zdi, da so izleti na volišča popolna neumnost, ki ne spremenijo ničesar.

Pomen demokratizacije je prav tako težko opisati, če ne vemo točno, kaj bomo s tem procesom dosegli. Navkljub tej nepredvidljivosti rezultatov svojega delovanja pa se lahko odločimo, da se bomo zavzemali za demokracijo, za demokratične ideale ali za demokratizacijo družbe. Potem ko bodo rezultati naših zavzemanj vidni, se bomo odločili, ali so nam ti všeč ali ne, in potem bomo spet nadaljevali s taktiko "poskusov in napak". Uporaba interneta za doseg demokratičnih ciljev je le eden izmed poskusov, upamo pa lahko, da ne bo prevelika napaka. V internetu kot orodju moramo najti ravnovesje. Koliko in na kakšne načine ga lahko uporabljamo, da bomo izboljšali svoje življenje ter da ne bomo istočasno tudi ohranjali globalnega sistema, ki bo te zadovoljitve želj čez čas uporabil proti nam?

Na modele demokracij sem opozoril zato, ker nudijo razlago za dogajanje v sodobnih političnih sistemih. V povezavi s tremi modeli interneta so koristni aparati za analizo interneta in političnih sistemov oziroma krize le-teh. V teh sistemih je internet trenutno bolj orodje za izražanje mnenj kot pa orodje za odločanje. Odločanje je namreč tisto, ki lahko potencial interneta izkoristi v največji meri. To dejanje pa mora potekati na ravni ljudi oziroma multiture oziroma mora iz tam izhajati. Toda kako se multituda odloča? Mogoče se moramo sprijazniti s tem, da je odločanje multiture drugotnega pomena oziroma moramo odločanje razumeti kot izražanje mnenj, ki poteka nenehno in povsod.

Narava virtualnega sveta nam je pokazala, da je to mogoče, saj prostor in čas v tem svetu nimata istih značilnosti kot v realnem.

Vedeti pa moramo, katerega od dveh svetov sploh želimo demokratizirati oziroma v kakšnem zaporedju bomo to storili. V tej nalogi ni bilo govora o konkretnih primerih zakonodaje, ki vpliva na naravo in načine uporabe interneta. Vendar če želimo, da je virtualni svet demokratičen, moramo biti pozorni na posledice, ki jih za seboj nosita regulacija in deregulacija interneta s strani akterjev v realnem svetu. Ti vplivi na internet bodo namreč določili, kolikšen potencial za demokratizacijo bo imel internet v realnem svetu. Razumevanje tega prepletanja pa ni preprosto, saj se nam oba svetova pred očmi nenehno spreminjata. Internet je stalno področje revolucij in kontrarevolucij. Generativna področja interneta stalno ustvarjajo inovacije, ki jih različni akterji nato poskušajo zajezičiti oziroma se jih polastiti in uporabiti v svojo korist. Ti akterji predstavljajo člen imperija, izražajo njegovo podobo, so del oblasti, ki nadzoruje, da lahko potem izkorišča. Želja ljudi, da se gibljejo po virtualnem prostoru, omogoča in poganja oblast tega prostora. Imperij želi privatizirati tudi virtualni svet, da se bo lahko tako napajal iz produktivnosti multitude, se pravi, da mora internet nadzorovati, ne pa ga uničiti.

Koncept multitude nam koristi pri razumevanju interneta kot orodja demokratizacije, ker si ga lahko razlagamo na različne načine. Opiše nam stanje sveta. Astronomi so v 80. letih odkrili t. i. temno snov, za katero je veljalo, da jo je desetkrat več kot "običajne", nam vidne snovi. Astronomi so opazovali galaksije in ugotovili, da vidna snov, ki sestavlja galaksije, ne bi smela dopuščati tako hitre rotacije galaksij. Galaksije so bile premalo "masivne", kar pomeni, da bi se morale zaradi pomanjkanja gravitacijske sile razleteti. Zato so raziskovalci sklepali, da morajo biti v galaksiji prisotni tudi delci z maso, ki jih ne vidimo oziroma so "temni". Temna snov je tako predstavljala *opis problema*. Opis problema bi lahko bila tudi multituda, ki nenehno poganja svet in skrbi, da se ta razvija. Internet kot bivališče in orodje multitude ter "internet kot multituda" nam lahko služita kot opis problema.

7 Literatura

Alexa. 2010. *Google*. Dostopno prek: <http://www.alexa.com/siteinfo/google.com> (15. junij 2010).

Arbor Networks. 2009. *Two-Year Study of Global Internet Traffic Will Be Presented At NANOG47*. Dostopno prek: <http://www.arbornetworks.com/en/arbor-networks-the-university-of-michigan-and-merit-network-to-present-two-year-study-of-global-int-2.html> (15. junij 2010).

Barber, Benjamin R. 2001. Malled, Mauled, and Overhauled: Arresting Suburban Sprawl by Transforming Suburban Malls into Usable Civic Space. V *Public space and democracy*, ur. Marcel Henaff in Tracy B. Strong, 201–224. Minneapolis: University of Minnesota Press.

--- 2003. Which technology and Which Democracy. V *Democracy and new media*, ur. Henry Jenkins in David Thorburn, 33–48. Cambridge: The MIT Press.

Bentivegna, Sara. 2006. Rethinking Politics in the World of ICTs. *European Journal of Communication* 21 (3): 331–343.

Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Chambers, Samuel A. 2005. Democracy and (the) Public(s): Spatializing Politics in the Internet Age. *Political Theory* 33 (1): 125–136.

Chomsky, Noam. 1997. *Somrak demokracije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Critical Art Ensemble. 1999. *Elektronska državljanska nepokorščina*. Ljubljana: Sorosov center za sodobne umetnosti.

Dahlberg, Lincoln in Eugenia Siapera. 2007. Introduction: Tracing Radical Democracy and the Internet. V *Radical Democracy and the Internet: Interrogating Theory and Practise*, ur. Lincoln Dahlberg in Eugenia Siapera. 1–16. New York: Palgrave Macmillan.

Dahlberg, Lincoln. 2001. Democracy via Cyberspace: Mapping the Rhetorics and Practices of Three Prominent Camps. *New Media society* 3 (2): 157–177.

Dyer-Witheford, Nick. 2005. Cognitive Capitalism and the Contested Campus. *European Journal of Higher Arts Education* 2. Dostopno prek: <http://firgoa.usc.es/drupal/node/27141> (13. november 2010).

Evans, Peter. 2008. Is an Alternative Globalization Possible? *Politics and Society* 36 (2): 271–305.

Evropska komisija. 2010. *Towards the Internet of Services*. Dostopno prek: http://cordis.europa.eu/fp7/ict/ssai/home_en.html (2. november 2010).

Facebook. 2010. *Statistics*. Dostopno prek: <http://www.facebook.com/press/info.php?statistics> (30. oktober 2010).

Fawzi, Marc. 2010. Is Google a Monopoly? *Evolving Trends*, 12. september. Dostopno prek: <http://evolvingtrends.wordpress.com/2006/07/10/google-is-a-monopoly/> (12. november 2010).

Foucault, Michel. 2008. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.

Fuchs, Christian. 2008. *Internet and Society: Social Theory in the Information Age*. New York: Routledge.

Haček, Miro in Dane Zajc. 2006. Uvodna beseda. V *Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji*, ur. Miro Haček in Drago Zajc, 7–8. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Hand, Martin in Barry Sandywell. 2020. E-Topia as Cosmopolis or Citadel : On the Democratizing and De-Democratizing Logics of the Internet, or, toward a Critique of the New Technological Fetishism. *Theory Culture Society* 19 (1-2): 197–225.

Hardt, Michael in Antonio Negri. 2005. *Multituda: vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana: Študentska založba.

Heywood, Andrew. 2007. *Politics*. New York: Palgrave Macmillan.

Hill, Kevin A. in John E. Hughes. 1998. *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Hindman, Matthew. 2009. *The Myth of digital Democracy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Hodgkinson, Tom. 2008. With friends like these... *The Guardian*, 14. januar. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/technology/2008/jan/14/facebook> (30. oktober 2010).

International Telecommunication Union. 2010. *Internet users, by level of development*. Dostopno prek: http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/material/graphs/2010/Internet_users_05-10.jpg (13. november 2010).

Introna, Lucas D. in Helen Nissenbaum. 2000. Shaping the Web: Why the politics of search engines matters. *The Information Society* 16 (3): 1–17.

Keane, John. 1991. *Mediji in demokracija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Keen, Andrew. 2007. *The cult of the amateur: how today's internet is killing our culture*. New York: Doubleday/Currency.

Klein, Naomi. 2001. *No logo: no space, no choice, no jobs*. London: Flamingo.

Krueger, Brian S. 2005. Government Surveillance and Political Participation on the Internet. *Social Science Computer Review* 23 (4): 439–452.

Kučić, Lenart J. 2010. Marc Zuckerberg – status: obtoženec. *Sobotna priloga* (30. oktober).

Kurnik, Andrej. 2005. *Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.

Lazzarato, Maurizio. 1996. *Immaterial Labour*. Dostopno prek: <http://www.generation-online.org/c/fcimmateriallabour3.htm> (12. november 2010).

Lukšič, Andrej A. 2003. Hermesovi obrazi demokracije. V *S poti v digitalno demokracijo*, ur. Andrej A. Lukšič in Tanja Oblak, 5–27. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Macdonald, Bradley J. 2004. *Towards a Theory of Globalist Radicalism: The Multitude and/or Radical Democracy?* Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&hid=8&sid=65bd169a-a970-419a-8a3e-9ccab8feb1e1%40sessionmgr14> (31. maj 2010).

Moore, K. Richard. 1999. Democracy and Cyberspace. V *Digital Democracy*, ur. Barry N. Hague in Brian D. Loader, 39–62. London: Routledge.

Negri, Antonio in Michael Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.

Negri, Antonio. 2005. *Vrnitev*. Ljubljana: Študentska založba.

Net Applications. 2010. *Operating System Market Share*. Dostopno prek: <http://marketshare.hitslink.com/operating-system-market-share.aspx?qprid=8> (13. november 2010).

Oblak, Tanja in Gregor Petrič. 2005. *Splet kot medij in mediji na spletu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Oblak, Tanja. 2003. *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Papacharissi, Zizi. 2002. The virtual sphere: The internet as a public sphere. *New Media Society* 4 (1): 9–27.
- Peršin, Matevž. 2010. *Internet in multituda*. Seminarska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Neobjavljeno.
- Pikalo, Jernej. 2006. Neokvirjene slike globalizacije. V *Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji*, ur. Miro Haček in Drago Zajc, 45–57. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Računalniške novice*. 2010. Google lahko oddaljeno izbriše programsko opremo na napravah Android. Dostopno prek: <http://www.racunalniske-novice.com/novice/mobilna-telefonija/google/google-lahko-oddaljeno-izbriše-programsko-opremo-na-napravah-android.html?RSS522e38cd379db1eedde0564dadd7d833> (14. oktober 2010).
- Resnick, David. 1998. Politics on the Internet: The normalization of Cyberspace. V *The Politics of Cyberspace*, ur. Chris Tolouse in Timothy W. Luke, 48–68. London: Routledge.
- Rheingold, Howard. 2000. *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. London: MIT.
- 2004. *Ne-vidne množice: horizontalne združbe, trenutne skupnosti in mobilna plemena*. Ljubljana: Mobitel.
- Rizman, Rudi. 2006. Kaj prinaša globalizacija nacionalni državi?. V *Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji*, ur. Miro Haček in Drago Zajc, 11–28. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Saco, Diana. 2002. *Cybering democracy: public space and the Internet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Statowl. 2010. *Search Engine Market Share*. Dostopno prek: http://www.statowl.com/search_engine_market_share.php (5. september 2010).

Street, John. 1997. Remote control? Politics, technology and 'Electronic Democracy'. *European Journal of Communication* 12 (1): 27–42.

Svete, Uroš. 2006. Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije: sredstvo za doseganje globalne varnosti ali globalni varnostni izziv? V *Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji*, ur. Miro Haček in Drago Zajc, 125–141. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Van Aelst, Peter in Stefaan Walgrawe. 2004. New Media, New Movements? The Role of the Internet in Shaping the Anti-Globalization Movement. V *Cyberprotest: new media, citizens, and social movements*, ur. Wim van de Donk, 97–122. New York: Routledge.

van Dijk, Jan in Kenneth L. Hacker. 2000. Summary. V *Digital Democracy: issues of theory and practise*, ur. Kenneth L. Hacker in Jan van Dijk, 210–223. London: Sage

van Dijk, Jan. 2000. Models of Democracy and Concepts of Communication. V *Digital Democracy: issues of theory and practise*, ur. Kenneth L. Hacker in Jan van Dijk, 30–53. London: Sage.

Virno, Paolo. 2004. *Creating a new public sphere; without the State*. Dostopno prek: <http://www.generation-online.org/p/fpvirno8.htm> (13. november 2010).

Vodovnik, Žiga. 2003. The Struggle Continues... V *¡Ya basta!: ten years of the Zapatista uprising : writings of subcomandante insurgente Marcos*, ur. Žiga Vodovnik, 29–51. Ljubljana: Študentska založba.

Webb, Adam K. 2006. The Calm Before the Storm? Revolutionary Pressures and Global Governance. *International Political Science Review* 27 (1): 73–92.

Wikipedia. 2010a. *BCT Modernization*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/BCT_Modernization (25. oktober 2010).

--- 2010b. *TCP/IP*. Dostopno prek: <http://sl.wikipedia.org/wiki/TCP/IP> (14. november 2010).

Zadnikar, Darij. 2003. Mrežne vojne v globaliziranem svetu. V *S poti v digitalno demokracijo*, ur. Andrej A. Lukšič in Tanja Oblak, 68–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zittrain, Jonathan. 2008. *The future of the Internet: and how to stop it*. London: A. Lane.